THE JOURNAL OF
THE TANJORE SARASVATI MAHAL LIBRARY

EDITED BY

S. GOPALAN, B. A., B. L.,

Hony. Secretary, T. M. S. S. M. Library.

Vol. IX

No. 2

Published with the permission of
The Administrative Committee of the Library.

1954

Annual Subscription Rs. 2. Single Copy As. 12

LIST OF PUBLICATIONS OF

THE TANJORE MAHARAJA SERFOJI'S
SARASWATI MAHAL LIBRARY, TANJORE.

Sanskrit Publications.

1.	Gita Govinda of Jayadeva with Abhinaya		2	0
2.	Ayurvedamahodadhi—Annapanavidhi of Sushena		1	4
3.	Dharmakutam - (Sundara Kanda)	Half Calico	4	0
		Full Calico	4	8
4.	Jatakasaradipa by Nrisimha	Calico	14	0
		Ordinary	13	8
5.	Vishnutattva Deepika of Varkhedi Timmannacharya		2	0
6.	Sangeeta Darpanam of Chatura Damodara		3	0
7.	Bijapallavam (In the Press)		......	
8.	Sahendra Vilasam By Sridhara Venkatesa (AYYAVAL)		3	0
9.	Chola Champu Edited by Dr. V. Raghavan, M. A. PH D.		1	0
10.	Aswasastram with coloured illustrations	Rs. 14 ; 11 ; 10 and	9	0
11.	Samrajya Lakshmi Peethika		8	0

Sanskrit—English—Publications.

12.	Mudrarakshasa Nataka Katha of Mahadeva		2	8

Sanskrit—English—Tamil Publications.

13.	Viswakarma Vastu Sastram with commentary (In the Press)		......	

Sanskrit—Tamil Publications.

14.	Rajamriganka with Tamil Translation		2	8
15.	Anandakandam with Tamil Translation		15	0
	Sanskrit alone.		10	8
	Tamil Translation alone.		5	8
16.	Nadee Chakram with Tamil meaning (In the Press)		......	

Sanskrit—Tamil—Marathi—English Publications.

17.	Natya Sastra Sangraha		15	0

Tamil Publications.

18.	Sarabendra Vaidyamurai—Gunma Roga Chikitsai	Half Calico	3	8
		Full Calico	4	

CONTENTS.

No.		Pages
1.	OUR EXCHANGES.	
2.	वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी भट्टोजिदीक्षितकृता	
	An Analysis in English by the late P. V. Naganatha Sastri, continued from Vol. IX. No. 1.	~~27—40~~ 43-46
3.	श्रीशिवपादकमलरेणुसहस्रे— दयापद्धतिः	24—25
	,, लक्ष्मीपद्धतिः	26—27
	,, शैशवपद्धतिः	28—29
4.	लक्ष्मीकटाक्षम् — தமிழ் உரையுடன்	17—20
5.	ताननिघण्टुः ।	25—28
6.	पारिजातनाटकम् — श्रीकुमारतातदेशिकप्रणीतम् (द्वितीयोऽङ्कः)	17—34
7.	A note on The New Edition of Daṇḍin's Avantisundarī	1—4
8.	श्रीमद्भगवद्गीता— माधवस्वामिकृत मराठीभाषान्तर	25—38
9.	कविकर्पटिका— श्रीवादीन्द्रकविविरचिता ।	9—15
10.	Review	
11.	Books Received	1—3

OUR EXCHANGES

1. The Indian P. E. N., Bombay.
2. The Divine Life, Sivananda Nagar, Rishikesh, U. P.
3. Mysore Information Bulletin, Govt. of Mysore.
4. Madras Information, Govt. of Madras.
5. The Journal of Oriental Research, Madras.
6. The Journal of University of Bombay.
7. Bulletin of the Govt. Oriental Manuscripts Library, Madras.
8. American Newsfile of the U. S. Information Service.
9. The Journal of the Travancore University Oriental Mss. Library.
10. Agra University Journal of Research, Agra.
11. Tirumalai Tirupathi Devasthanam—Monthly Bulletin.
12. Commonwealth Today.
13. Fortnightly Review of News and Events of the British Information Service.
14. Journal of the Annamalai University, Annamalainagar.
15. The Adyar Library Bulletin, Adyar.
16. Journal of Sri Venkateswara Oriental Institute, Tirupathi.
17. Journal of the Oriental Institute, Baroda.
18. Britain Today.
19. Annals of the B. O. R. Institute, Poona.
20. Sen Tamil. (Tamil) Madurai Tamil Sangam, Madurai.
21. Gnanasambandam. (Tamil) Dharmapuram.
22. Tamil Pozil (Tamil) Karanthai Tamil Sangam, Tanjore.
23. Vaidya Chandrika, (Tamil) Teppakulam, Trichy.
24. Eeelakesari, Ceylon. (Tamil)
25. American Reporter—Tamil and English Editions.
26. Vijayavani—(Telugu) Vijayawada.
27. Kinnera. (Telugu Monthly) 16, Jones St., Madras-1.
28. Traimasik—Bharata Ithihasa Samshodhak Mandal, Poona.
29. Samshodhak, Rajawade Samsodhan Mandir, Dhulia.
30. Quarterly Journal of the Mythic Society, Bangalore.

31. Jaina Siddhantha Bhaskar & Antiquary, Arrah (Bihar)
32. Udyana Patrika, Tiruvaiyaru, Tanjore Dt.
33. UNESCO Bulletin for Libraries.
34. Dharma Chakram, Sri Rama Krishna Tapovanam.
35. Matru Seva, (Telugu weekly) Madras.
36. Sutantiran (Tamil weekly) Colombo.
37. Bulletin of the Ramakrishna Mission Institute of Culture, Calcutta.
38. The Indo-Asian Culture, Pataudi House, New Delhi-1.
39. Sri Ramakrishna Vijayam, Sri Ramakrishna Matam, Madras-4.
40. News Bulletin, Embassy of the People's Republic of China, New Delhi.
41. News from Yugoslavia, Yugoslav Embassy, 13, Sundarnagar, New Delhi.

भोराजन्यविशां वेति वाच्यं ॥ (Vārtika)

It is optional to prolate the last letter whenever the last word is भो or ends in an appellation (generic) appropriate to a vais'ya or kṣatriya.

Thus— आयुष्मानेधि भो३:

आयुष्मानेधीन्द्रवर्मा३न् (To a Kṣatriya)
आयुष्मानेधीन्द्रपालिता३ (To a Vais'ya)

We now proceed to the second group of cases in which a prolated vowel is permissible;

s 73 दूराद्धूते च (8-2-84) S. K. 95. दूरात् संबोधने यद्वाक्यं तस्य टेः प्लुतः स्यात् ॥

When one is called from at a distance, the 'टि' of that sentence may be lengthened. e. g. सक्तून्पिब देवदत्ता ३.

s 74 हैहेप्रयोगे हैहयोः (8-2-85) S. K. 96. एतयोः प्रयोगे दूराद्धूते यद्वाक्यं तत्र हैहयोरेव प्लुतः स्यात् ।

When, however, in calling from a distance, we employ the words है or हे in a sentence, it is only those letters that could be prolated.

e. g. हे ३ राम ! राम ! है ३.

s 75 गुरोरनृतोऽनन्त्यस्याप्येकैकस्य प्राचाम् (8-2-86) S. K. 97. दूराद्धूते यद्वाक्यं तस्य ऋद्भिन्नस्यानन्त्यस्यापि गुरोर्वा प्लुतः स्यात् ।

In calling from a distance, any long letter except ऋ, though not at the end of the sentence may be prolated. दे३वदत्त ॥ देवद३त्त ॥ देवदत्त३ ॥ Why 'long' letters? The short अ following व in the above example cannot be prolonged. Why except ऋ? In कृष्ण3, we cannot prolong the ऋ, although it is long being followed by a conjunct consonant.

PRAGṚHYAS

Pragṛhyas are exempted from combination. Pragṛhya is a technical term whose scope is described from (1-1-11) to (1-1-19) both inclusive. The letters coming under this group are long ई, ऊ, ए and ओ; also short उ and long आ in one particular case.

s 80. ईदूदेद्द्विवचनं प्रगृह्यम् (1-1-11) S. K. 100 ईदूदेदन्तं द्विवचनं प्रगृह्यसंज्ञं स्यात् ॥

A word in the dual number whether a verb or noun, when it ends in long ई, ऊ, or ए is called a pragṛhya.

हरी एतौ ॥ विष्णू इमौ ॥ गङ्गे अमू ॥ पचेते इमौ ॥

ऽ 81. अदसो मात् (1-1-12) S. K. 101. अस्मात् परौ ईदूतौ प्रगृह्यौ स्तः ॥

In the case of the pronoun अदस्, such of its forms that end in long ई or long ऊ, if immediately preceded by the letter म, are pragṛhyas. Here, the limitation that the form should be a dual does not apply.

e. g. अमी + अश्वाः
also अमू + आसाते

ऽ 82. ईदूतौ च सप्तम्यर्थे (1-1-19) S. K. 109 सप्तम्यर्थे पर्यवसन्नमीदूदन्तं प्रगृह्यं स्यात् ।

Words ending in long ई and long ऊ, when they express the meaning of the seventh case, as in the Vedas, are also Pragṛhyas. e. g. मामकी तनू इति । Here तनू and इति do not combine as the meaning of 'मामकी तनू' is मामक्यां तन्वाम् and therefore a 'pragṛhya'. Similarly सोमो गौरी अधिश्रितः (Ṛg veda 9-12-3). Here गौरी means गौर्याम् ।

ऽ 83. उञः (1-1-17) S. K. 106 उञ इतौ वा प्रागुक्तम् ।

The particle (Nipāta) short उ is a pragṛhya when followed by इति according to the opinion of Sākalya, that is optionally.

e. g. उ + इति = उ इति or विति ।

ऽऽ 84. ऊँ (1-1-18) S. K. 107 उञ इतौ दीर्घोऽनुनासिकः प्रगृह्यश्च ऊँ इत्ययमादेशो वा स्यात् ।

According to the opinion of the same sage, the above particle उ may be displaced by a nasalised long ऊँ; such a case is also a Pragṛhya by this rule.

ऽऽ 85. निपात एकाजनाङ् (1-1-14) S. K. 103 एकोऽज्निपात आङ्वर्जः प्रगृह्यः स्यात् । इ विस्मये । इ इन्द्रः । उ वितर्के । उ उमेशः ।

In the class of Nipātas, those consisting of one vowel except the Nipāta आङ् are Pragṛhyas.

e. g. आ एवं नु मन्यसे. When it is a ङित्, आ is not a Pragṛhya. Thus आ + उष्णम् = ओष्णम् । The test by which we discover whether आ has ङ

as 'it' or not, is contained in the statement:

ईषदर्थे क्रियायोगे मर्यादाभिविधौ च यः। एतमातं ङितं विद्यात् वाक्यस्मरणयोरङित्।

When आ is used in the sense of 'a little' or is connected with a verb, or denotes 'a limit' it is a ङित्. But when it is an important part of a sentence or indicates recollection it is not a ङित्।

Note:— 'Nipātas' are determined by the following sūtra **प्राग्रीश्वरान्निपाताः (1-4-56).** This means that Nipatas are contained within the portion begining from this sūtra (1-4-56) to 'रीश्वर' in the Sūtra 'अधिरीश्वरे' (1-4-97).

Where a Nipāta, ends in ओ the ओ is a Pragṛhya by the rule:—

SS 86. ओत् (1-1-15) S. K. 104. ओदन्तो निपातः प्रगृह्यः स्यात्।

e. g. अहो ईशाः।

The final ओ of a Vocative singular when followed by "इति" is a Pragṛhya, optionally in secular language by the rule:—

SS 87. संबुद्धौ शाकल्यस्येतावनार्षे (1-1-16) S. K. 105 संबुद्धिनिमित्तक ओकारो वा प्रगृह्यः अवैदिके इतौ परे।

To summarise, the following is the result:—

(i) *Short* उ is a Pragṛhya in secular language when followed by 'इति' optionally.

(ii) *Long* ऊँ. The above short उ may optionally be displaced by a nasalised long ऊँ in which case also, it is Pragṛhya.

(iii) Nipātas of one syllable are Pragṛhyas except आ when it is a ङित्.

(iv) *Long* ई and *long* ऊ are Pragṛhyas when they end in dual, whether of nouns or of verbs.

(v) When words ending in long ई or long ऊ convey the meaning of the seventh case, they are Pragṛhyas. (This is found only in the Vedas.)

(vi) ओ is also a Pragṛhya optionally when it ends the Vocative singular and is followed by इति।

हल्सन्धिः (Consonantal Combination)

There is a considerable variety of changes that consonants undergo in combination. The necessity for these changes is obviously the unconcious need for ease in pronunciation. This is secured (i) by the change of one consonant into another (ii) by hardening (iii) by softening (iv) by nasalising etc. etc. It is difficult however to make these changes come under some definite general rules based on phonetic necessity ; for every such rule that could be framed will have to be restricted by such a large number of exceptions, that not much of the general rule will survive. However, it is not impossible to guess at some general principals, under which groups of changes may be placed to facilitate easy remembrance. For arriving even at such a modest result, a recapitulation of the topic 'Organs of utterance' in pp. 16 to 20 may be of some help :—

Among the seven groups, mentioned therein, the tongue takes part in three—(1) ऋटुरषाणां मूर्धा (the Cerebrals), (2) इचुयशानां तालु (the Palatals) and लृतुलसानां दन्ताः (the Dentals). In spite of many small exceptions, we find that dentals change into Palatals or Cerebrals, but not the reverse. The reason possibly is that it is easier for the raised tongue to proceed backward and touch the Palate and the Cerebrum, than to proceed forward to the teeth from either of these. So, it is the dental that changes to the cerebral or palatal and not the reverse. Labials and Gutturals do not change as they are pronounced by distinct organs and have nothing in common (i. e.) no common instrument of speech, like the tongue.

Another table appended below will be of help in remembering these rules. As the present context refers to हल् सन्धि, the Vowels pronounced by the same organs as the consonants, are omitted.

ह	क	ख	ग	घ	ङ	
श	च	छ	ज	झ	ञ	Shortly called चु
ष	ट	ठ	ड	ढ	ण	,, ,, टु
स	त	थ	द	ध	न	,, ,, तु
	प	फ	ब	भ	म	

A comprehensive view of the more important (i. e. the general) rules of the हल्सन्धि shows that the changes that take place may be grouped under the following heads :—

श्रीशिवपादकमलरेणुसहस्रे

॥ दयापद्धतिः ॥

तरुणेन्दुचूडचरणाणुकस्तुतौ
सदसे रसैकपदसेविनां कृतिः ।
अनुटीकयैव न नटी कया भवे-
त्प्रतिमल्लवादिकविमल्लझल्लरी ॥ १ ॥

विगाह्य मुनिमानसान्यनुकलं पुरद्वेषिणः
पदाम्बुजरजः परां दिशसि सर्वतो निर्वृतिम् ।
भवन्तमपहाय कः स्पृशति वत्सलत्वं भुवि
प्रपन्नजनपालनप्रणयिनां स एष क्रमः ॥

पुरां जेतुर्मातः पदकमलयोः पांसुकणिके
करस्थं कैवल्यं त्वयि कृतदयायामिव मम ।
अनेन त्वं लघ्वी किमसि मयि दीने ननु कथं
शशिज्योत्स्ना कृत्स्नं जनयति जगद्रञ्जनविधिम् ॥

चरणमुपगतानां शूलिनः पादपांसो
शमयसि दुरितार्तिं नित्यमव्याजतस्त्वम् ।
अखिलनिगमपुष्यत्कल्पवल्लीप्रसूनै-
रभिनवशरदिन्दुश्रीकरैस्स्वैर्मयूखैः ॥ ४ ॥

शरणमुपगतानां शूलिनः पादरेणो
निरवधिभवतापं नित्यमन्तर्निगीर्य ।
तदुपशमनमत्या नूनमाप्लाव्यसे त्वं
नखशशिगलिताभिश्शीतलाभिस्सुधाभिः ॥

*   *   *

वामेन पादकमलेन विदारितस्य
कामारिणा भगवता खलु दण्डपाणेः ।
सक्ताश्चिराय निटिले चरणाब्जरेणो
भूयो भवान तदवने प्रतिभूत्वमेति ॥ ७ ॥

उद्दिश्य पादयुगलीमुडुनाथमौळेः
पुंसः परस्य पदयोः प्रपतन्ति देवाः ।
तद्रक्षणव्यसनिता तु तवैव कोऽय-
मव्याजपालनरसाशिवपादरेणो ॥ ८ ॥

नखशशिसमुदीर्णा नीलकण्ठस्य नित्यं
श्रुतिकुवलयलक्ष्मीं स्वैरमुल्लासयन्ती ।
मुनिहृदयचकोरानन्दसम्पातशीला
शिवचरणजरेणुश्चन्द्रिकारीतिमेति ॥ ९ ॥

हृद्व्योमसीम्नि यमिनामुदयं व्रजन्ती
स्वीयैर्मयूखविसरैर्महिता तटिद्भिः ।
कारुण्यपूरशिशिरा शिवपादरेणो
कादम्बिनीव भवतापमपाकरोषि ॥ १० ॥

मान्या त्वमेव मदनान्तकपादरेणो
मातेव मादृशजनस्य कृपापदस्य ।
आगःकृतौ सहनमप्यवनं परेभ्य-
स्त्वय्यासते सरळता च दयाळुता च ॥११॥

कल्पयसि सौख्यमखिलं
कामान्निहन्तुः पदाब्जरेणो त्वम् ।
अव्याजमेव यमिना-
मुत्पललोकस्य चन्द्रलेखेव ॥ १२ ॥

मातर्महेश्वरपदाम्बुजपांसुरेखे
मत्तः क ते कथयतां करुणैकपात्रम् ।
त्वं चापि किंच दयिते पदयोः पुरारे-
रव्याजपालनकलारसिका जनानाम् ॥ १३ ॥

तापत्रयं मम चिराय भवादुदीतं
ताराधिनाथमकुटस्य पदाब्जरेणो ।
चौर्यक्रमादिव भवानपहर्तुकामः
प्राप्तोऽस्यणुत्वमखिलश्रुतिलालनीयम् ॥ १४ ॥

पदसरसिजरेणो पार्वतीप्राणनेतु-
र्व्यपगतसुकृतानां विश्रुतानाञ्जनानाम् ।
परिहरसि भवाग्निं प्रार्थिता जात्वपि त्वं
सहजशिशिरमूर्तिश्चन्द्रिकाभिर्नखेन्दोः ॥

पादपद्मजरजः पुरजेतुः
प्रोत्थितं नखसुधाकरसीम्नः ।
शीतळानि कुरुषे नमतां त्वं
चन्द्रिकेव ललिता नयनानि ॥ १६ ॥

पापापहारिणि पदाम्बुजपांसुरेखे
प्राणादपि प्रियतमा यमिनामपि त्वम् ।
अभ्युन्मुखेषु निजजीवितकेषु सद्यो
हस्तावलम्बनविधिं विदधासि तेषाम् ॥

पदसरसिजरेणो प्राक्तनानां श्रितानां
दळयसि परितापं दीर्घसंसारजन्यम् ।
नखशशिनि समुत्थैर्नूत्नकान्तिप्रवाहै-
स्समुदितकरुणार्द्रैश्शीतळैश्शीकरौघैः ॥ १८ ॥

कर्तुं प्रहर्षमधिकं गिरिकन्यकाया
जेतुः पुरां दमयितुः प्रकृते नियुद्धे ।
प्राप्ता निटालसरणिं पदपद्मरेणो
त्वं कल्पसेऽथ विजयं जयवन्तमाजौ ॥

सकृत्प्रणामेन शिवाङ्घ्रिरेणो
गच्छन्प्रदोषे मकुटोपकण्ठम् ।
सुधा विधत्से मदतः प्रसक्ता-
नमर्त्यमौळेरखिलांश्च दोषान् ॥ २० ॥

अनन्यसाधारणभक्तिभाजा-
महर्निशं शङ्करपादरेणो ।
रजोगुणानामुदयं निरुन्ध-
न्रजस्त्वमार्यापतिपादरेणो ॥ २१ ॥

दूरस्थितान्हृदयबालमृगान्मुनीना-
मत्यर्थतापविवशानमृतं पिपासून् ।
आकृष्य पादजपराग मरीचयस्ते
विश्रामयन्त्यहह विश्वगुरोः पदाब्धौ ॥

पदकिसलयरेणो पार्वतीप्राणनेतु-
श्शिशिरय सहसास्मान्शीतलैस्त्वन्मयूखैः ।
जठरजलधिचक्रस्त्क्षुत्पिपासादिदम्भै-
रविरळबडवाग्नेरङ्कुरैर्लीढगात्रान् ॥ २३ ॥

पायात्पुरान्तकपदाम्बुजपांसुरेखा
पापान्धकारदळनोत्थितचन्द्रलेखा ।
स्वर्गौकसां मकुटसीम्नि सुवर्णरेखा
मौनिच्छटाहृदयचातकमेघरेखा ॥ २४ ॥

इति श्रीशिवपदकमलरेणुसहस्रे शिवलीलार्णवनाम्नि दयापद्धतिस्समाप्ता ॥

शिवपादकमलरेणुमहस्से

॥ लक्ष्मीपद्धतिः ॥

* * *

भाग्येन्दिरासि भवती भवपादरेणो
त्वामेव देवि भजतां सततं जनानाम् ।
तस्मादहर्निशमपि स्मरशासनस्य
पुष्णासि पादकमलस्थितिमादरेण ॥ २ ॥

संचारशालिनि भवाङ्घ्रिजपांसुजाले
सीमन्तसीम्नि सुरपुङ्गवसुन्दरीणाम् ।
तत्सङ्गतिं करगतामविहातुकामा
लक्ष्मीः स्थिरा भगवती सुरराजधान्याम ॥

यस्त्वां शिवस्य पदपङ्कजपांसुरेखे
संसेवते मनसि सम्पदमाप्तुकामः ।
सोऽयं क्रमेण सततप्रणयी शचीनां
काश्मीरपत्रमकरीः कुरुते कुचेषु ॥ ४ ॥

अर्चन्ति ये हरपदाम्बुजपांसुरेखे
त्वामम्ब मानसमयैस्तरुणप्रसूनैः ।
सद्यः पदं सुरभयन्ति सुरास्तदीयं
माल्यैर्मदान्धमधुपारवपारतन्त्र्यैः ॥ ५ ॥

मूर्तिर्भवान्माधवकोपनायाः
पादाब्जरेणो पुरशासनस्य ।
न चेत्कथं ते नदराजमध्ये
पादाम्बुजाख्ये परमं विहारः ॥ ६ ॥

सन्ध्याप्रणामसमयेषु शशाङ्कमौलेः
फालस्थलीषु पतितं पदरेणुजालम् ।
मूर्ताः किलानुकलयन्ति मुदा समग्रा
माङ्गल्यसम्पद इव प्रमदास्सुराणाम् ॥

अङ्घ्रिस्थितैः पशुपतेररुणाणुभेदै-
स्सम्पूर्य कौस्तुभकरण्डपुटीं समग्राम् ।
वक्षःकवाटसविधे वसतिं भजन्त्या
दक्षः श्रियो भवति दानवदर्पहन्ता ॥ ८ ॥

शम्भोः पदाम्बुजरजस्सुरभिप्रतोळी-
केळीमिळन्मधुकरीमयशृङ्खलाभिः ।
बद्धा सती भगवती वसति स्वयं श्री-
रद्यापि नूनमलकाभिधराजधान्याम ॥ ९ ॥

शम्भोश्चराचरगुरोश्चरणाब्जधूळीं
मूर्ध्नी प्रगृह्य मुहुरत्र नमस्क्रियासु ।
निक्षिप्य नीरजभवो नियतं प्रसूते
पुण्याक्षराणि पुरुहूतमुखाक्षमायाम् ॥ १० ॥

धृत्वा शनैर्द्रुहिणमौळिभिदः पदाणू-
न्तारात्मना परिणतैरथ तैः परागैः ।
विन्दन्ति केऽपि विविधा अपि किम्पचाना
राज्येन्दिराप्रथमदिग्रजनीशभावम् ॥ ११ ॥

मन्थानतो विगळितान्मखभित्पदाणू-
न्हस्तारविन्दरजसामणुकैतवेन ।
केनापि भाग्यपरिपाकवशेन लब्ध्वा
क्षीराम्बुराशितनया श्रियमश्नुते स्म ॥१२॥

पशुपतिपदरेणो भूयसस्ते महिम्नः
  कथय भुवि कर्ण वा कः पुनः स्तोतुमीशः ।
मदवदसुरपङ्क्तेर्मन्दरोद्धारकर्म-
  ण्यजनि यदपराधादाकुला राज्यलक्ष्मीः ॥
उद्याननर्मविहृतावुपकण्ठसक्त-
  मङ्घ्रीयरेणुकणमर्चयतो धनेशात् ।
श्रीरङ्गमूर्तिमनिशं श्रितवान्श्रिया किं
  भूयानसौ भुवि निशाचरचक्रवर्ती ॥ १४ ॥
दृष्ट्वा प्रदोषनटनं द्रुहिणद्रुहो ये
  स्वर्गौकसस्सकुतुकं स्वपुरीं प्रयाताः ।
तेषां तदीयपदपङ्कजपांसुखण्डा
  माङ्गल्यलाजानिकरा मकुटस्थलीषु ॥ १५ ॥
चरणकमलरेणूंश्चन्द्रमौळेरमर्त्याः
  शिरसि विनिदधानाश्चिन्तयन्तश्च नित्यम् ।
अभुजबलविकृष्टामन्तरिक्षावलम्बां
  भुवमिव रमणीयां भुञ्जते राज्यलक्ष्मीम् ॥
रेणो पदाब्जजनिते रजनीशमौळे-
  रभ्यर्णविभ्रमवतीमलकां भजत्या ।
मान्येषु सत्सु बहुशो मखभोजनेषु
  प्रायस्स एव धनदो धनदो भवत्या ॥१७॥
नाथस्य शैलधनुषो नियतैर्विहारैः
  पादाब्जरेणुकणिके प्रणयप्रसक्ता ।
वीरस्य दानवपतेर्विषमोपसर्गा-
  त्पुष्णासि गाढमलकामधिदेवतेव ॥ १८ ॥
प्रौढप्रदोषनटनावसरे पुरारे-
  रुच्चावचं प्रचलितेषु पदाणुकेषु ।
तत्सङ्गसौरभवतीमखिलामपि द्यां
  कैलासमेव चतुराः कलयन्ति केऽपि ॥१९॥
रामाश्रिता चिरमशोकमहीशयाना
  विश्वप्रसूर्वसुमती श्रुविजातवर्ण्या ।
पृथ्वीभवा पुरनिषूदनपादरेणु-
  स्सीतेव शुद्धचरिता शुभदा ममास्तु ॥
नानाकृतावनुकृता नियमेन नेतु-
  र्वेळासु कास्वपि च विष्णुपदं स्पृशन्ती ।
आळिर्शिवाङ्घ्रिरजसामसतीविदूरा
  दूरीकरोतु दुरितं धरणीसुतेव ॥ २१ ॥
    शिवाङ्घ्रिजरजोरेखा
      धुनाना लवकण्टकान् ।
    विजयप्रतिभूर्नित्यं
      विमला कमलेव सा ॥ २२ ॥
विहृतिषु विधुमौळेः पातितान्पादरेणू-
  न्मकुटरपि परभक्त्या शेखरे ये भजन्ते ।
तदुपरि निपतन्ति द्राक्सुधासिन्धुवीची-
  विहृतिविहितगन्धासिन्धुजादृष्टिबन्धाः ॥
साक्षाच्छम्भोः पदकमलयोस्सौरभङ्गैः परागै-
स्सम्बद्धानामपि मखभुजां सम्पदो नो विचित्राः ।
यत्साम्निध्यप्रणयिमनसो यक्षकन्याविजेतुः
पादाक्रान्ताप्यभजत चिरं पादुका राज्यलक्ष्मीम् ॥
पराशिवपदपद्मादुत्थितैः पांसुजालैः
  करनियमितभाग्याः केपि कैवल्ययोग्याः ।
तृणमिव कथयन्ते डिण्डिमोद्घोषपूर्वं
  परिमितगुणवादान्पार्थिवाणुप्रभेदान् ॥२५॥

इति श्रीशिवपदकमलरेणुसहस्रे शिवलीलार्णवनाम्नि लक्ष्मीपद्धतिस्समाप्ता ॥

श्रीशिवपादकमलरेणुसहस्रे

॥ अथ शैशवपद्धतिः ॥

*   *   *

आम्नायार्थस्नुतमधुझरीमाधुरीमुद्वमन्तः
खेलन्तः स्वैः पदकमलयोरेधमानैः परागैः ।
लाक्षारागैः पुनरपि तयोः पाङ्कुलाङ्काः परागाः
काञ्चित्क्रीडां पुरदमयितुः कुर्वते सर्वदापि ॥

नखशीतलभानुबिम्बपङ्क्ति
रमयन्त्यां मुनिमानसोत्पलिन्याम् ।
अभवन्किमशेषलोकभर्तु-
श्शिशवः केचन पादपांसुदम्भात ॥ ३ ॥

श्रीकण्ठपादजरजाश्शिशुतां प्रपन्ने
केनापि भाग्यपरिपाकवशादवार्यम् ।
पादाम्बुजे प्रणयिनि श्रुतिसुन्दरीणां
लीलाविनोदनविधिं रहसि शृणोषि ॥ ४ ॥

पादोपकण्ठे परमस्य शम्भो-
स्त्वय्या जनन्या शिशुतां प्रपन्ना ।
त्वं वर्धसे पादपयोजरेणो
नखांशुजालैर्नवदुग्धपूरैः ॥ ५ ॥

चरणकमलरेणो चन्द्रलेखाललाम-
स्तव किमु कथनीयस्तादृशः पुण्यसारः ।
उपचिततपसां यन्मौनभाजां विदूरं
चरणकिसलयं त्वत्पांसुलीलैकसाक्षी ॥ ६ ॥

सर्वोऽपि तुष्यतु जनो जगतीतलेऽस्मि-
न्वात्सल्यसौरभमुचा वचसा जनन्याः ।
भक्तस्य देवि मम चेद्वृषपादरेणो
मात्रा त्वयैव चिरशैशवभागधेयम् ॥ ७ ॥

नखरद्विजराजशिक्षितानां
परशम्भोः पदपार्थिवाणुकानाम् ।
प्रभवन्ति पदप्रभाप्रवाहा
ह्यभिषेकोत्सवमान्हिकं च कर्तुम ॥ ८ ॥

उत्प्रेक्षयामः पदरेणुसङ्घा-
नुद्भासितानुत्पलबन्धुमौळेः ।
पादाम्बुजाख्ये सदने प्रसूतान्
श्रुत्यङ्गनानां सुकुमारवर्गान् ॥ ९ ॥

अङ्के चरन्नगभुवो हरिणाङ्कमौळेः
पादारविन्दजपराग रहोविलासे ।
स्वैरं दुरापमिभवक्त्रषडाननाद्यै-
रिम्भे भवान्समधिगम्य शिशुत्वभावम् ॥

अनाघ्राय स्तन्यं कुहचिदपि दुग्धं किमपि य-
मनारूढो डोलामनवगतगन्धो जनिषु च ।
पदाम्भोजीयाणो पुरदमयितुः केन सुलभं
शिशुत्वं स्वीकर्तुं त्रिपुरहरशुद्धान्तसुदृशाम् ॥

श्रुतिश्रेणीपाणिस्फुरणनियतप्रेङ्खितगुणां
नखच्छायाडोलां सुखमनुभवन्स्वादिमवतीम् ।
वमन्माध्वीधारां पदकमलपीतां पशुपते-
शिशुस्त्वं पादाणो शिव शिव न जाने क्व जगति ॥

नमन्नाकस्त्रीणां नमनरुचिपूरैर्विमलयन्
शरीरं स्वर्गङ्गासलिलकणसौहार्दरसिकैः ।
नखश्रीमञ्जूषानिलयमनुकुर्वंश्चरणयोः
रजोदम्भो डिम्भो रतिरमणजेतुर्विजयते ॥

शम्भोश्चराचरगुरो-
श्चित्रं चरितं पदाब्जरजसस्ते ।
कान्त्या शिशुरपि भानो-
श्छायां निर्मासि सेवकजनानाम् ॥ १४ ॥

नखश्रीसन्दोहं झडिति नवनीतं कबळय-
न्नुदस्तोत्कण्ठाभिः श्रुतिभिरुपकण्ठं च घटितः ।
स्वमात्मानं तत्तादृशमपि च ताभ्यः प्रकटय-
न्पदीयाणुच्छद्मा पशुपतिकुमारो विजयते ॥

पादारविन्दजपराग परस्य धाम्न-
स्सन्न्यस्तकामुककलां शिशुतां प्रपन्नः ।
सोऽयं भवान तदपि हन्त चिरानुरागा-
त्स्वय्येव सङ्गतदृशस्सुदृशो रमन्ते ॥ १६ ॥

उत्कण्ठिते स्मरहरेऽप्युपयाति तूर्णं
रन्तुं च दारुवनिकारमणीसमूहैः ।
तासां तदैव स भवान् शिशुभावमुग्धः
कामानि पूरयितुमेव कथं प्रगल्भः ॥ १७ ॥

लब्ध्वा पुरैव शशिचूडपदाब्जरेणो
वेगात्तपस्विसुदृशां विहृतिं कुचेषु ।
सङ्गावधौ भगवतश्शिशुरप्यकस्मा-
द्वक्षोजकुङ्कुममिषात्क्व नु गुप्तिमेषि ॥

पादारविन्दजपराग परस्य शम्भोः
पाकं भवन्तमनिशं प्रणयात्प्रतीमः ।
यस्माच्चिराय भवते स्वदतेऽनुवेलं
श्रुत्यङ्गनाचिकुरकुङ्कुमधूलिकेळिः ॥ १९ ॥

तमोगजजयानीतनखमुक्ताफलव्रजः ।
शेते चरणपर्यन्ते शिवाङ्घ्र्यणुककेसरी ॥
शिवाङ्घ्रिजरजोरेखा रेखापद्मे पदस्थिते ।
हेमगर्भार्भकश्रेणिहेवाकभरमश्नुते ॥ २१ ॥

इति श्रीशिवपदकमलरेणुसहस्रे शिवलीलार्णवनाम्नि

शैशवपद्धतिस्समाप्ता ॥

2 3 4 12
महादेव! महादेव! महादेवेति कीर्तयेत् ।
5 6 7 1
उमायाः पतये चैव हिरण्यपतये सदा ॥
8 9 10 11
हिरण्यबाहवे तुभ्यं वृषांकाय नमो नमः ॥ ५ ॥

மஹாதேவ ! மஹாதேவ ! மஹாதேவேதி கீர்த்தயேத்
உமாயா: பதயே சைவ ஹிரண்யபதயே ஸதா
ஹிரண்யபாஹவே துப்யம் விருஷாங்காய நமோ நம:

[ப-ரை] (1) எப்பொழுதும் (2-3-4) மஹாதேவா ! மஹாதேவா ! மஹாதேவா ! என்றும், (5-6) உமாபதயே நம: என்றும் (7) ஹிரண்யபதயே நம: என்றும் (8-9) ஹிரண்யபாஹவான உமக்கு வணக்கம் என்றும் (10-11) எருதுக் கொடியுடையானுக்கு வணக்கமென்றும் (12) சொல்லுவார்களோ.

1 2 3 4 5 6 12 13
नृसिंह! वामनाचिन्त्य! माधवेति च ये जनाः ।
17 15 16 7 8 9
वक्ष्यन्ति सततं हृष्टाः ब्राह्मणाः क्षत्रियास्तथा ॥ ६ ॥
10 11 12 14
वैश्याः शूद्राश्च ये नित्यं;

ந்ருஸிம்ஹ ! வாமநாசிந்த்ய ! மாதவேதி ச யே ஜநா:
வக்ஷ்யந்தி ஸததம் ஹ்ருஷ்டா: ப்ராம்ஹணா: க்ஷத்ரியாஸ்ததா
வைச்யாச்சூத்ராச்ச யே நித்யம்;

[ப-ரை] (1) ந்ருஸிம்ஹா ! (2) வாமனா ! (3) நினைக்கறியக்கூடாதவனே ! (4) மாதவா ! (5-6) என்றும் (7-8-9-10-11) பிராமண க்ஷத்ரிய வைச்ய சூத்ரர்களும் மற்றவர்களுமாகிய (12-13) எந்த ஜனங்கள் (14) தினந்தோறும் (15) எப்பொழுதும், (16) ஸந்தோஷமடைந்தவர்களாய் (17) சொல்லுவார்களோ;

1 2
तेषां धनगृहादिषु ।
3 4 5 7 8 6
आरामे चैव गोष्ठेषु न विशेषाः कथञ्चन ॥ ७ ॥

தேஷாம் தநக்ருஹாதிஷு ।
ஆராமே சைவ கோஷ்டேஷு ந விசேஷா: கதஞ்சந ॥

[ப-ரை] (1) அவர்களுடைய (2) செல்வம் வீடு முதலியவற்றிலும், (3-4) பூங்காவனங்களிலும், (5) மாட்டுத்தொழுவங்களிலும், (6) எக்காரணத்தாலும் (7-8) பிரவேசிக்கக்கூடாது.

ज्वालामालाकरालञ्च सहस्रादित्यसन्निभम् ।
चक्रं विष्णोरतीवोग्रं तेषां हन्ति सदाऽशुभम् ॥ ८ ॥

ஜ்வாலாமாலாகாாலஞ்ச ஸஹஸ்ராதித்யஸந்நிபம் ।
சக்ரம் விஷ்ணோரதீவோக்ரம் தேஷாம் ஹந்தி ஸதாऽசுபம் ॥

[ப-ரை] (1) அக்கி ஜ்வாலைகளால் சூழப்பட்டு பயங்கரமாயுள்ளதும் (2) ஆயிரம் கோடி சூரியர்களுக்கொப்பானதும் (3-4) மிகவும் உக்ரமானதுமாகிய (5) திருமாலின் (6) சக்கரம் (7) அவர்களுடைய (8) அசுபத்தை (9) எப்பொழுதும் (10) நாசம் செய்கின்றது.

स्वाहाकारो वषट्कारो गृहे यस्मिन् हि वर्तते ।
तद्हित्वा चान्यमागच्छ सामघोषोऽथ यत्र वा ॥ ९ ॥

ஸ்வாஹாகாரோ வஷட்காரோ க்ருஹே யஸ்மிந் ஹி வர்த்ததே ।
தத் ஹித்வா சாந்யமாகச்ச ஸாமகோஷோऽத யத்ர வா ॥

[ப-ரை] (1-2) எந்த (3) வீட்டில் (4) *ஸ்வாஹாகாரமும் (5) வஷட்காரமும் (6) இருக்கிறதோ, (7-8) அல்லது (9) எங்கு (10) ஸாமவேதகோஷம் (இருக்கிறதோ) (11) அதை (12) விட்டு (13) வேறு இடத்தை நோக்கி (14) செல்லுவீராக.

वेदाभ्यासरता नित्यं नित्यकर्मपरायणाः ।
वासुदेवार्चनरता दूरतस्तान्विसर्जयेत् ॥ १० ॥

வேதாப்யாஸாதா நித்யம் நித்யகர்மபராயணா: ।
வாஸுதேவார்ச்சநரதா தூரதஸ்தாந் விஸர்ஜயேத் ॥

---

* ஸ்வாஹா-வஷட்-என்னும் சொற்கள், தேவர்களை உத்தேசித்துச் செய்யப்படும் ஹோமங்களில் உபயோகிக்கப்படும் மந்திரங்கள்.

[ப-ரை] (1) (எந்த இடத்தில்) எக்காலமும் (2) வேதமோதுவதையே முக்கியமாகக் கொண்டவர்களும், (3) நித்யகர்மங்களைச் சிரத்தையுடன் செய்து வருபவர்களும், (4) ஸ்ரீவாஸுதேவனைப்பூஜிப்பதிலேயே ஊன்றிய கருத்துள்ளவர்களும் (இருக்கிறார்களோ) (5) அந்த இடங்களை (6) தூரத்திலேயே (7) விட்டுவிடவேண்டும்.

3 2 1 7 4 5 6
अग्निहोत्रं गृहे येषां लिङ्गार्चा वा गृहेषु च ।
9 8 11 10 12
वासुदेवतनुर्वाऽपि चण्डिका यत्र तिष्ठति ॥ ११ ॥
16 17 14 15 13
दूरतो व्रज तान् हित्वा सर्वपापविवर्जितान् ॥

அக்னிஹோத்ரம் க்ருஹே யேஷாம் லிங்கார்ச்சா வா க்ருஹேஷு ச ।
வாஸுதேவதனுர்வாபி சண்டிகா யத்ர திஷ்டதி ॥
தூரதோ வ்ரஜ தாந் ஹித்வா ஸர்வபாபவிவர்ஜிதாந் ॥

[ப-ரை] (1) எவர்களுடைய, (2) வீட்டில், (3) அக்னிஹோத்ரம் (நடக்கிறதோ), (4) (அல்லது), (5-6) (யாருடைய) வீடுகளில், (7) சிவலிங்க பூஜை நடக்கிறதோ, (8) அல்லது, (9) ஸ்ரீ வாஸுதேவனுடைய திருமேனி (விக்ரஹம்) இருக்கிறதோ, (10) எங்கு, (11) சண்டிகாதேவி, (12) இருக்கிறாளோ, (13) எல்லாவிதமான பாபங்களாலும் விடப்பட்ட, (14) அவர்களை, (15) விட்டு (விலகி), (16) தூரத்தில், (17) செல்வீராக.

2 3 5 4
नित्यनैमित्तिकैर्यज्ञैर्यजन्ति च महेश्वरम् ।
6 7 12 8 1 9 11 10
तान् हित्वा व्रज चान्यत्र दुस्सह! त्वं सहानया ॥ १२ ॥

நித்யநைமித்திகைர்யஜ்ஞைர்யஜந்தி ச மஹேச்வரம் ।
தாந் ஹித்வா வ்ரஜ சாந்யத்ர துஸ்ஸஹ! த்வம் ஸஹாநயா ॥

[ப-ரை] (1) துஸ்ஸஹமுனிவரே! (2) *நித்யமாகவும் நைமித்திகமாகவுமிருக்கிற (3) யாகங்களினால் (4) (எவர்கள்) இறைவனை, (5) வழிபடுகின்றனரோ.

* நித்யம்–தினந்தோறும் செய்ய வேண்டியவை: ஸ்நானம், ஸந்தியாவந்தனம் போன்றவை. நைமித்திகம்=எப்பொழுதாவது ஒரு தரம் நிகழும் சம்பவங்களில் செய்ய வேண்டியவை. கிரஹணஸ்நானம், தர்ப்பணம் போன்றவை.

(6) அவர்களை (7) விட்டு (8) வேறு இடத்திற்கு (9) நீர் (10-11) இவனுடன் (12) சென்றுவிடவேண்டும்.

1 2 3 4 5 9
श्रोत्रिया ब्राह्मणा गावो गुरवोऽतिथयस्सदा ।
6 10 7 8 11 12
रुद्रभक्ताश्च पूज्यन्ते यैर्नित्यं तान् विवर्जयेत् ॥ १३ ॥

ச்ரோத்ரியா ப்ராஹ்மணா காவோ குரவோऽதிதயஸ்ஸதா ।
ருத்ரபக்தாச்ச பூஜ்யந்தே யைர்நித்யம் தாந் விவர்ஜயேத் ॥

[ப-ரை] (1) வேதங்களை நன்றாகக் கற்றுணர்ந்த (2) அந்தணர்களும், (3) பசுக்களும், (4) ஆசிரியர்களும், (5) அதிதிகளும், (6) சிவனடியார்களும் (7) எவர்களால் (8) தினந்தோறும் (9) எக்காலமும் (10) பூஜிக்கப் படுகின்றனரோ, (11) அவர்களை விட்டு (12) விலகிவிடவேண்டும்.

दुस्सह उवाचः—

2 4 5 3 6 7 1
यस्मिन्प्रवेशो योग्यो मे तद्ब्रूहि मुनिसत्तम ।
8 9 13 10 11 12
त्वद्वाक्याद्भयनिर्मुक्तो विशाम्येषां गृहे सदा ॥ १४ ॥

துஸ்ஸஹ உவாச:—

யஸ்மிந் ப்ரவேசோ யோக்யோ மே தத்ப்ருஹி முனிஸத்தம ।
த்வத்வாக்யாத் பயநிர்முக்தோ விசாம்யேஷாம் க்ருஹே ஸதா ॥

துஸ்ஸஹ முனிவர் சொன்னார்:—

[ப-ரை] (1) முனிவர்களுள் சிறந்தவரே! (2) எந்த இடத்தில் (3) எனக்கு (4) பிரவேசம், (5) தகுமோ (6-7) அதைச்சொல்வீராக. (8) உங்களுடைய வார்த்தையினால் (9) அச்சமில்லாதவனாய் (10) இவர்களுடைய (11) வீடுகளில் (12) எக்காலமும் (13) பிரவேசிக்கிறேன்.

मार्कण्डेय उवाचः—

7 2 3 4 5 6 8
न श्रोत्रिया द्विजा गावो गुरवोऽतिथयस्सदा ।
1 9 10 11 12 13
यत्र भर्ता च भार्या च परस्परविरोधिनी ॥
17 16 15 14 19 18
सभार्यस्त्वं गृहं तस्य विशेथा भयवर्जितः ॥ १५ ॥

तनातन —पराशर ॥

तन —शुक ॥

तान —व्यास ॥

तानातन —पाराशरि ॥

ताननतानन —सत्यवतीसुत ॥ भिक्षुः परिव्राट् कर्मन्दीत्यादीनि मुनिनामानि ।

तान —योगि । मौनि ॥

तन —मुनि । यति । ऋषि । व्रति । शमि । यमि ॥

तनाना —परिव्राट् ॥

तानान —कर्मन्दि । योगीन्द्र । मौनीन्द्र ॥

तानन —संयमि । मस्करि । तापस । निर्मम ॥

तनान —तपस्वि । महर्षि । मुनीन्द्र । यतीन्द्र । व्रतीन्द्र । मुनीश । यतीश । व्रतीश ॥

तनना —मुनिराट् । यतिराट् । व्रतिराट् ॥

तनन —नियमि ॥

ताननतान —पारिकांक्षि । वीतराग । निर्ममेन्द्र ॥

तनातन —तपोनिधि । तपोधन । निरञ्जन । अनञ्जन । समाहृत । यतव्रत । मुनीश्वर ॥

तानातन —वाचंयम । अन्तर्मुख । प्रत्यङ्मुख । शापायुध । योगीश्वर । वीतस्पृह ॥

तनातना —वरोरजस् ॥

तनतन —शमधन । मुनिवर । मुनिपति । यतिपति ॥

इति मुनिनामानि ॥

अथ जननामानि ॥

तान —लोक ॥

तन —जन ॥

तनना —जनता ॥

इति जननामानि ॥

अथ स्तूयमाननामानि ॥

तान — गीत । गेय । स्तुत्य । कीर्त्यं । वर्ण्यं । ईड्य । वन्द्य । श्लाघ्य । शस्य । स्मार्यं । चिन्त्य ॥

तन — स्तुत । नुत । स्तुत्य । स्मृत्य ॥

तानान — उद्गीत । संकीर्त्यं । स्तोत्रार्ह । सश्लाघ्य । उद्घुष्ट । स्तोतव्य । स्तुत्यर्ह । निध्यात । निध्येय । संस्मार्यं । संचिन्त्य । संभाव्य ॥

तानन — कीर्तित । श्लाघित । सन्नुत । ईडित । वर्णित । वन्दित ॥

तनान — स्तवार्ह । प्रशस्य । प्रशस्त । प्रकीर्त्यं । विचिन्त्य । विभाव्य ॥

तनन — विनुत । प्रणित । पनित । पणित ॥

तनातान — प्रशंसार्ह । अभिष्टुत्य ॥

तानतान — स्तूयमान । गीयमान । ईड्यमान । कीर्त्यमान । वर्ण्यमान । श्लाघ्यमान । वन्द्यमान । शस्यमान । घुष्यमाण । स्तोत्रपात्र । चिन्त्यमान । भाव्यमान । ध्यायमान । स्मर्यमाण ॥

तानातन — सङ्कीर्तित । संश्लाघित । नित्यस्तुत । क्लृप्तस्तव । उद्घोषित । सम्भावित । संचिन्तित ॥

तानतन — नित्यनुत । स्तुत्यवर । स्तुत्यतम । कीर्त्यतर ।

तनातन — पणायित । प्रणायित । प्रकीर्तित । अभिष्टुत । स्तवोचित । कृतस्तव । कृतस्मृति ॥

तनतन — स्तुतिपद । नुतिपद ॥

तानातनान — तोष्टूयमान । संस्तूयमान । उद्गीयमान । जेगीयमान । सङ्कीर्त्यमान । सङ्घुष्यमाण । उद्घुष्यमाण । जोघुष्यमाण । संस्मर्यमाण । संचिन्त्यमान । सम्भाव्यमान । सङ्कीर्तनार्ह । संपठ्यमान ॥

तनानतान — प्रकीर्त्यमान । प्रशस्यमान । अजस्रगीत ॥

तनतानतान — उपगीयमान । परिकीर्त्यमान ॥

तनातानतान — अभिष्टूयमान । समुद्गीयमान ॥

तनतननातन —स्तुतिविषयीकृत ॥

तनताननातन —स्तुतिगोचरीकृत ॥

तनताननातना —स्तुतिगोचरीभवत ॥

तानातानातान —श्लाघापात्रीभूत ॥

तानातानातन —श्लाघापात्रीकृत ॥

इति स्तूयमाननामानि ॥

अथ स्वकीयनामानि ॥

त —स्व ॥

तान —स्वीय । आत्म । सौव ॥

तन —निज ॥

तानान —आत्मीय ॥

तनान —स्वकीय ॥

इति स्वकीयनामानि ॥

अथ गुणनामानि ॥

तान —शील । वृत्त । कीर्ति ॥

तन —गुण ॥

तना —यशस् । प्रथा ॥

तानान —चारित्र । माहात्म्य । औदार्य । कौशल्य । सौभाग्य । सत्कीर्ति । सद्वृत्त ॥

तानन —वैभव । प्राभव । सद्गुण । गौरव ॥

तनान —चरित्र । प्रभाव । सुशील । विभाव । सुवृत्त । सुकीर्ति । महत्व । प्रशस्ति ॥

तनन —पटिम । चरित । त्रिभव । महिम । गरिम । प्रथिम ॥

तनातन —गुणोन्नति । यशोभर ॥

तानतन —कीर्तिभर ॥

तानतान —कीर्तिपूर । सच्चरित्र । कीर्तिबन्धु ॥

तनतान —अपदान । अनुभाव । सुचरित्र ॥

तानानतान —कीर्तिप्रभाव ॥

तनानतान —यशोविशेष ॥

इति गुणनामानि ॥

अथ वन्दारुनामानि ॥

तान —नम्र । सेवि । नन्तृ । स्तोतृ । धातृ । स्मर्तृ । भक्त । आर्त । दीन ॥

तन —श्रित ॥

तना —नमत् ॥

तानना —आनमत् । सन्नमत् । भक्तिमत् । भक्तिभाज् ॥

तानान —आनम्र । वन्दारु । संसेवि । आराधि । आराद्धृ ॥

तानन —आनत । सन्नत । आश्रित । संश्रित । सेवित । (स्तावक) ॥

तनान —विनम्र । प्रणम्र । विनन्तृ । प्रणन्तृ । प्रपन्न । उपासि ॥

तनना —विनमत् । प्रणमत् । नतिकृत् । स्तुतिकृत् ॥

तनन —प्रणत । विनत ॥

तनातान —नमस्कर्तृ । नमस्कारि । चिरानम्र । उपासीन ॥

तनाताना —नमस्कुर्वत् ॥

तानतान —सेवमान । वन्दमान ॥

तानातन —आसेवक । संसेवक । सेवापर । आसेवितृ । आराधक । सेवाहत । सेवोन्मुख । सेवोत्सुक ॥

तानतन —भक्तिनत । कल्पप्रनति ॥

तानातना —भक्त्यानमस् । सेवोन्मनस् ॥

तानतना —भक्तिनमत् । नित्यनमत् । सेवनकृत् । वन्दनकृत् ॥

तनातन —निषेवक । उपासक । निषेवितृ । उपासितृ । कृतानति ॥

॥ श्रीः ॥

द्वितीयोऽङ्कः ।

(प्रविश्य)

विदूषकः— अहो ! परीसंतोह्मि कामपरतंतस्स देवस्स वअस्सत्तणेण । इअं रुप्पिणी, इअं सत्ताजिई, इअं जंबवई, इअं मित्तविंदेत्ति णत्तंदिवं उम्मत्तोविअ पडिघरं [1]पडि(रिं)ब्भमइ । ण वरं तं अणुसरंतो आउळीकिदोह्मि । [2]किंदु देवीहिं [3]वि जिण्णवाणरोविअ णाडिओ मोदअदंसणप्पदारणेण, ण उण दिण्णो । दाणिं सहअसिद्धामरिसाए सच्चभामाए धूविअमअणग्गहस्स णाहस्स णारओवि झंझाणिलोविअ धूमकेदुणो पच्चुअ संधुक्खओ संवुत्तो । पारिआअकुसुमपसंगकुविदाए ताए अणुणअत्थं आअच्छइ अअं सो वअस्सो । मंवि अक्कारेदुंविअ इदो दिण्णदिट्ठी चिट्ठइ । पुरेत्त भोअराअकण्णाए अक्खजिए णाहमाहवे [4]गहग्गहण ग्गहेण कुज्जीकदुअ चरमंगणिहिदसिळाखंडिआभग्गभुग्गकसेरुओ किदो । ताए सआसादो कहं कहंवि जीवंतस्स मह विंछिअभआदो पळाअंतस्स आसीविसमुहपअणं एदं आसि । का गई ? होदु । कुज्जळीळं धारेमि ।
(इति तथा तिष्ठति)

[अहो ! परिश्रान्तोऽस्मि कामपरतन्त्रस्य देवस्य वयस्यत्वेन । 'इयं रुक्मिणी, इयं सात्राजिती, इयं जाम्बवती, इयं मित्रविन्दा' इति नक्तंदिवं उन्मत्त इव प्रतिगृहं परिभ्रमति । न परं तं अनुसरन् आकुलीकृतोऽस्मि; किन्तु, देवीभिरपि जीर्णवानर इव नर्तकः मोदकदर्शनप्रतारणेन; न पुनर्दत्तः । इदानीं सहजसिद्धामर्षया सत्यभामया धूपितमदनग्रहस्य नाथस्य नारदोऽपि झंझानिल इव धूमकेतोः प्रत्युत संधुक्षकः संवृत्तः । पारिजातकुसुमप्रसंगकुपितायास्तस्या अनुनयार्थं आगच्छति अयं स वयस्यः । मामपि आकारयितुमिव इतो दत्तदृष्टिस्तिष्ठति । पुरैव भोजराजकन्यया अक्षजिते नाथमाधवे ग्रहग्रहणग्रहेण कुब्जीकृत्य चरमाङ्गनिहितशिलाखण्डिकाभग्नभुग्नकशेरुकः कृतः । तस्याः सकाशात् कथं कथमपि जीवतो मम वृश्चिकभयात् पलायमानस्य आशीविषमुखपतनं एतदासीत् । का गतिः ? भवतु । कुब्जलीलां धारयामि ।]
(इति तथा तिष्ठति ।)

---

1. "पडिरंभमइणवरंतं" इति 'क' पाठः । 2. "किमु" इति 'क' पाठः । 3. "जिण्ण" इति 'क' पाठः । 4. गहग्गहणिग्गहेण । इति 'क' पाठः ।

(ततः प्रविशति माधवः)

माधवः— (आत्मगतं)

जायेत जिह्मभाव श्शमधनवर्गेषु जातु न कुतोऽपि ।
संप्रति तद्विपरीतं समजनि चित्रं सरोजभूसूनौ ॥ १ ॥

(स्मितं कृत्वा)

जटाजूटं शीर्षे स्फटिकजपमालां करतले
तनौ चाप्यैणेयीं त्वचमितरहस्ते च कलशम् ।
मुनित्वश्चान्वीक्ष्य क्षुभितमनसो हन्त सुधियो
भवन्त्यन्ये लोकाः कथमिव न मुह्येयुरधियः ॥ २ ॥

विदूषकः— देव ! पसीद पसीद । [देव ! प्रसीद प्रसीद ।]

माधवः— उत्तिष्ठतु भवान् ।

विदू— णेदं पणामो । किंदु, एदं अहण्णत्तणं ।

[नेदं प्रणामः । किन्तु एतत् अधन्यत्वम ।]

माध — किमिदं वातस्य विक्रिया ?

विदू— णखु णखु । [न खलु न खलु ।]

माध — कस्य पुनरन्यस्य ?

विदू— तुह एव्व । [तवैव]

माध— किमयमभिशापः ?

विदू— अहव मह दुट्ठदिट्ठस्स; जेण अहं तुह सहीकिदो ।

[अथवा मम दुष्टदिष्टस्य; येन अहं तव सखीकृतः ।]

माध — तर्हि ऋजूकरोमि ।

विदू — णाहं सहावकुज्जा [1]तिवक्का [नाहं स्वभावकुब्जा त्रिवक्रा]

माध — अलं परिहासेन । तथ्यमेव कथ्यताम् ।

विदू — सवेमि मह बंहणीए तुह वअस्सत्तणेणेत्ति ।

[शपामि मम ब्राह्मण्या तव वयस्यत्वेनेति]

माध — (सस्मितं) वयस्य! किमेवं वल्लभा ब्राह्मणी ?

विदू — जह [2]तुह रुप्पिणी, जण्णिमित्तं एवं किदो बंह्मणो ।

[यथा तव रुक्मिणी । यन्निमित्तं एवं कृतो ब्राह्मणः]

माध — द्यूतजिते मयि आवयोरभेदाभिमानसारस्येनेदमापतितम् ।

विदू — जइ एव्वं, राओइदमोदएहिंवि होदव्वम् ।

[यद्येवं, राजोचितमोदकैरपि भवितव्यम]

माध — तर्हि सत्यभामया दापयामि । झटिति साधयावः ॥

विदू — (सहस्ततालं) भो वअस्स ! मुणिदं मुणिदं । जं पारिआअपसंगतंडविअस्स कोवग्गहस्स अग्गदो मं बलिं[3] करिस्ससि ।

[भो वयस्य ! ज्ञातं ज्ञातं । यत् पारिजातप्रसङ्गताण्डवितस्य कोपग्रहस्य अग्रतो मां बलिं करिष्यसि ।]

माध — (स्मितं कृत्वा) सन्निहिते मयि सख्यौ कोपस्य को वाऽवकाशः ?

विदू — दिट्ठं खु रुप्पिणीसआसे तुह वअस्सत्तणम् । ता मोएहि मं ।

[दृष्टं खलु रुक्मिणीसकाशे तव वयस्यत्वम् । तत् मोचय माम्]

माध — विश्वसिहि विश्वसिहि ।

(इति हस्ते गृहीत्वा उद्यानप्रवेशं नाटयति ।)

---

1. दिवक्का 'क' पाठः 2. तुहतुह 'क' पाठः 3. बळीकरिस्ससि 'क' पाठः

विदू — (अग्रतोऽवलोक्य ससंभ्रमं वेपथुं नाटयित्वा) देव ! रक्ख रक्ख रक्खोसेणिआदो ।

[देव ! रक्ष रक्ष रक्षःसैनिकात्]

माध — (स्मितं कृत्वा) वयस्य ! मा भैषीः । अनासादितरविकिरणप्रचारा[1] निरन्तरमकरंदधारावाहिनी नन्वियमुपवनी । पश्य पश्य —

उत्प्लुत्योत्प्लुत्य यान्तस्त्वरितमुपवनप्रान्तमम्भोजबन्धुं
पश्यन्तोऽदृष्टपूर्वं प्रतिहतनयनज्योतिषस्सन्निवृत्ताः ।
वेगव्याहन्यमानास्तरुषु भयभरभ्रान्तनेत्रप्रचारा
भूयः पश्यन्ति मार्गं वनमृगशिशवस्तिर्यगावृत्तकण्ठाः[2] ॥ ३ ॥

(इतस्ततः परिक्रम्य) वयस्य ! कथितमेव सात्राजितीकरङ्कवाहिन्या मदनमञ्जर्या —

श्रुत्वा तस्मात्पिशुनवशिनः पारिजातप्रवृत्तिं
कोपारोपात्कुटिलहृदया कोपना पूर्वमेव ।
तन्वी सा मे तटिदिव [3]घने मालतीमाधवीभ्यां
तत्रालीभ्यामुपवनलतामण्डपे तिष्ठतीति ॥ ४ ॥

हन्त ! न तु पश्यामि ।

विदू — देव ! देविं इदोददो विचीअंतो देक्खिअ णिवेदइस्सम् [देव ! देवीं इतस्ततो विचिन्वन् दृष्ट्वा निवेदयिष्यामि ॥]

माध — मा मैवम् । वयस्य ! जानासि वै कुहनावन्यापारम् । उभावप्येनामन्वेषयाव ।

(इत्यन्वेषणमभिनयतः)

माध — इतो गता सात्राजिती । यतः —

उद्यानश्रीमुखोदग्रतिलकास्तिलकाः पथि ।
आलोकितास्तयाऽकाले पुष्णन्ति नवकोरकान् ॥ ५ ॥

---

1. प्रचारनिरंतर 'क' पाठः । 2. 'कूर्णाः' ख पाठः । 3. 'घटे' ख पाठः ।

विदू— णेदं पमाणं । जं अकालेवि कुसुमाइं [1]दीसंति ।

[नेदं प्रमाणं यत् अकालेऽपि कुसुमानि दृश्यन्ते ।]

माध— एवमेतत् । [2]पश्य, दृश्यते पदपङ्क्तिः ।

विदू— पुराअणी इअं पदपंतिआ । [पुरातनी इयं पदपङ्क्तिः]

माध— नहि नहि । अद्यतन्येव । तथाहि—

अरुणजलरुहाणामाभिरूप्यं वहन्ती
चरणजतुरसाङ्का हन्त चन्द्राननायाः ।
अनुपदमनुभूता सार्द्रतामत्यजन्ती
विलसति पदपङ्क्तिश्चन्द्रकान्तस्थलीषु ॥ ६ ॥

विदू— णेअं इत्थिआपदपंतिआ । किंदु, पडिणवमञ्जणापिञ्छिलीकिअसरणिणो णहरविवरणीसंदिलोहिअबिंदुणो जस्सकस्सावि सरारुणो विसरारुणो सत्तस्स । अण्णहा मह मुहविहुदंसणादोवि एत्थ पदपंतीए तह होदव्वं ।

[नेयं स्त्रीपदपङ्क्तिः । किन्तु, प्रतिनवमञ्जनपिच्छिलीकृतसरणेः नखरविवरनिष्यन्दिलोहितबिंदोः यस्यकस्यापि शरारोः विशरारोः सत्त्वस्य । अन्यथा मम मुखविधुदर्शनादपि अस्य पदपङ्क्त्या तथा भवितव्यम]

माध— (सस्मितं) यदि सखे त्वं चन्द्रवदनः ।

विदू— (सरोषं पश्यति)

माध— अपि तु [3]पुण्डरीकवदनः ।

विदू— (सकौतुकं पटाञ्चलेन मुखं परिमृजन्) दंसेदु आदंसं मह मुहसोंदेरं देट्ठुं ।

[दर्शयतु आदर्शम मम मुखसौन्दर्यं द्रष्टुम्]

माध— अयमादर्शः (इति दर्शयति)

---

1. दिसंति 'क' पाठः । 2. 'क' नास्ति । 3. पुण्डरीकपदं-व्याघ्रे पद्मे च श्लिष्टम् ।

विदू — (दर्पणे मुखं दृष्ट्वा सभयोत्कंपं) अविहा ! अविहा !! देव ! महंतो विध्धसद्दूलो मं खादेदुं विअ इदो दिण्णदिठ्ठी चिठ्ठइ । रक्ख! रक्ख!! ।

[अविध ! अविध !! देव ! महान् वृद्धशार्दूलो मां खादितुमिव इतो दत्तदृष्टिस्तिष्ठति । रक्ष ! रक्ष !!]

माध — वयस्य ! तमिममपसारयामि । [इति दर्पणं परिवर्तयति]

विदू — मोइदोम्हि होदा मुख्खसद्दूलमुहादो [मोचितोऽस्मि भवता मूर्खशार्दूलमुखात्] .

माध — दुष्टसत्त्वभूयिष्ठोऽयं प्रदेशः । झटिति गच्छावः । (इति परिक्रामति)

(नेपथ्ये)

"अहो ताए रुप्पिणीए माआ" [अहो ! तस्या रुक्मिण्या माया]

माध — (कर्णं दत्त्वा) इतो लतामण्डपे आलाप इव श्रूयते । (कतिचित्पदानि गत्वा, पुरोऽवलोक्य) एषा सात्राजिती मालतीमाधवीभ्यां लतागृहमध्यास्ते । आसां विस्रंभकथितानि लतान्तरितौ श्रोष्यावः । (इति विलोकयन् स्थितः)

(ततः प्रविशति यथोद्दिष्टव्यापारा सह सखीभ्यां सत्यभामा)

सत्यभामा — अहो ! ताए रुप्पिणीए माआ । अहो ! ताए रुप्पिणीए माआ । सहीओ ! तं एव्व पुणोवि कहणिज्जम् जं कण्णपरंपराए आअण्णिअम् ।

[अहो ! तस्या रुक्मिण्या माया ! अहो ! तस्या रुक्मिण्या माया ! सख्यौ ! तदेव पुनरपि कथनीयं, यत् कर्णपरंपरया आकर्णितम् ।]

मालती —

आलिहिअ चित्तफलए * रूपं देठ्ठूण रुप्पिणी तस्स ।
चुंबइ वअणं सविहे अवहरिओ झत्ति सोवि माआए ॥ ७ ॥
[आलिख्य चित्रफलके रूपं दृष्ट्वा रुक्मिणी तस्य ।
चुंबति वदनं सविधे अपहृतो झटिति सोऽपि मायया ॥

---

* रुप्पं 'क' पाठः

माधवी--

सहिओ मह पिअवअणं कदाणु पेक्खामि कंदिसीअविहु ।
एव्वं पाढिए सुअए किळ कहअंते पुणोवि ळज्जेइ ॥ ८ ॥

[सख्यो मम प्रियवदनं कदानु पश्यामि कान्दिशीकविधु ।
एवं पाठितेषु शुककेषु किल कथयत्सु पुनरपि लज्जते ॥]

सत्य-- सहिओ ! जुज्जइ जुज्जइ । सअळसंबरीसम्मज्जपट्टाहिसित्तो सोवि संबरो जेण जिओ, तस्सवि जदो सा पसूदी, ताए सहअसिद्धमअणचावळस्स माहवस्स वसिअरणं इसिअरं, जस्स बाळत्तणे वि गोवाळविळआणं थण्णपाणादो वि अहरपाणे* अहिळासो, आळोळिआदो वि रइकूइदे राअबंधो, कमळमुउळादो वि सिहिणमुउळे सिणेहो, तदो खु तेण वंचिएण तंवि विसुमरिदं ।

णीळत्थंभणिळीणो घणंधआरम्मि गूहणविहारे ।
जं गहिदो झत्ति मए मह करसंफंसरोमहरिसेहिं ॥ ९ ॥

अविअ ,

सव्वाणं विळआणसण्णिहिगओ ताहिं सअं पुच्छिदे
एदस्सिं जुवईजणे तुह कुदो राओत्ति सावेत्तरम् ।
जं दक्खिण्णवसेण तेण कहिअं सच्चाणुबंधं मगिं
मोत्तूण णिअमीरएमि वअणं सव्वोवि एसो समो ॥ १० ॥

[सख्यौ ! युज्यते युज्यते । सकलशंबरीसाम्राज्यपट्टाभिषिक्तस्सोऽपि शंबरो येन जितः, तस्यापि यतः प्रसूतिः, तया सहजसिद्धमदनचापलस्य माधवस्य वशीकरणं ईषत्करम् । यस्य बालत्वेऽपि गोपालविलासिनीनां स्तन्यपानादपि अधरपाने अभिलाषः, आलोलितादपि रतिकूजिते रागबंधः, कमलमुकुलादपि (स्तन)मुकुले स्नेहः । ततः खलु तेन वञ्चितेन तदपि विस्मृतम् —

नीलस्तंभनिलीनो घनांधकारे गूहनविहारे ।
यद्गृहीतो झटिति मया मम करसंस्पर्शरोमहर्षैः ॥

---

* बाणे 'क' पाठः

अपि च:—

सर्वासां विलयानां संनिधिगतः ताभिः स्वयं पृष्टः
एतस्मिन् युवतीजने तव कुतो राग इति शापोत्तरम् ।
यद्दाक्षिण्यवशेन तेन कथितं सत्यानुबद्धं मणिं
मुक्त्वा निजमीरयामि वचनं सर्वोऽप्येष समः ॥]

सख्यौ — साहु देवीए वअणं । साहु देवीए वअणं । [साधु देव्या वचनम् । साधु देव्या वचनम्]

सत्य — (सनिःश्वासम्) तहवि सा ण वअणिज्जा । जं सव्वोवि सकज्जे रज्जइ । एदंतु महंत चित्तं, जं एक्कअरपमोदस्स इदरजणस्स संदावकिदे पवुत्ती ।

[तथापि सा न वचनीया । यतस्सर्वोऽपि स्वकार्ये रज्यते । एतत्तु महत् चित्रं, यत् एकतरप्रमोदस्य इतरजनस्य संतापकृते प्रवृत्तिः ।]

विदू-- देव ! वसंतअस्सेत्ति *मंतव्वम् । [देव ! वसन्तकस्येति मन्तव्यम्]

माध-- नायमवसरो नर्मवचसाम् । पश्येदानीम् । सहजरमणीयस्य वस्तुनस्सर्वमप्यलङ्करणाय । यदुत--

नेत्रे रागमनल्पमाकलयत स्सोष्णः प्रमाणाधिको
निःश्वासस्स्तनकुड्मलं ग्लपयते न व्यक्तमस्या वचः ।
धत्ते भ्रूकुटिकोमलं मुखमिदं दोधूयमानं रुषा
कान्तिं कोकनदस्य मन्दपवनैरुद्भ्रान्तभृङ्गालिनः ॥ ११ ॥

किञ्च—

करयोः काञ्चनवलयाः कर्णद्वितये च कनकताटङ्के ।
एकावली च कंठे तन्व्यास्तन्वन्ति तादृशीं सुषमाम् ॥ १२ ॥

सत्य-- अलं तस्स सढस्स कहाएवि संदावआरिणीए । पेक्खह दाव सज्जो एव्व संदावहरं उज्जाणं । [अलं तस्य शठस्य कथयापि सन्तापकारिण्या । प्रेक्षत तावत् सद्य एव संतापहरं उद्यानम् ।]

* मं मंतव्वं 'क' पाठः ।

सख्यौ- दाणिंवि देवीए एदं ईदिसं होदि । किं उण माहवाअमे ? । [इदानीमपि देव्या एतदीदृशं भवति । किं पुनर्माधवागमे ?]

सत्य -- जइ एव्वं महंतं कोहळं मे हविस्सदि । [यद्येवं महत् कौतूहलं मे भविष्यति ।]

माध -- अयमेवात्मानं प्रकाशयितुमवसरः (इति विदूषकेण सह प्रविशति)

सख्यौ — (दृष्ट्वा ससंभ्रममुत्तिष्ठतः)

सत्यभामा —(तिर्यङ्मुखी तिष्ठति)

विदू -- देवि ! तुह चिंतासमकाळं एव्व संदावहरो अअं माहवो उवगओ ।

[देवि ! तव चिन्तासमकालमेव सन्तापहरोऽयं माधवः उपगतः ।]

सत्य --- (अवचना तिष्ठति)

माल — (जनान्तिकं) अंतरिदो एव्व सव्वं सुणिअ माहवसद्देण वंचिओ णाहो ।

[अन्तरित एव सर्वं श्रुत्वा माधवशब्देन वञ्चितो नाथः]

सत्य — (स्वगतं) कोव ! किअसंणाहो होहि । सो एसो अग्गदो उवगदो । (प्रकाशं) सहिओ ! एत्थ आअदाणं अह्माणं महंतो काळो गओ । गमिस्सं दाव घरअं (इति उत्थातुमिच्छति) [(स्वगतम्) कोप ! कृतसंनाहो भव । स एषः अग्रतः उपगतः । (प्रकाशं) सख्यौ ! अत्र आगतानामस्माकं महान् कालो गतः । गमिष्यामि तावद्गृहम् । इति उत्थातुमिच्छति)]

माध— अलमलमुत्थानसाहसेन ।

अयमहमपराधी नूनमायासहेतुः
कृशमपि तव मध्यं यत्पुनर्याति कार्श्यम् ।
अपि कुचकुलशैलावुन्नतावुन्नतत्वं
पृथुरपि घनभावं प्रेयसि ! श्रोणिबिंबः ॥ १३ ॥

सत्य-- (सरोषं सख्यौ प्रति) सच्चं एव्व पच्छण्णविचेट्ठा ऊहेदिव्वति । जं सअं एव्व अअं अहं अवराहिव्वति झत्ति णिग्गआ वाआ । [सत्यमेव प्रच्छन्नविचेष्टा ऊह्यत इति । यत् स्वयमेव अयमहमपराधीति झटिति निर्गता वाक्]

माध— (सत्यभामां प्रति) किमयमविदितारम्भः क्रोधसंरम्भः ?

अन्तर्दीप्यदमर्षपावकशिखालेलिह्यमानान्तरं
वक्त्रेन्दुं परितस्सुधारसकणा व्याकीर्यमाणा इव ।
भासन्ते तव भामिनीजनमणे ! घर्माम्भसां बिन्दव-
श्शीतांशूपलशीतलेऽप्युपवने प्रायेण शङ्कावहाः ॥ १४ ॥

अपिच—

मुक्तान्याभरणानि फाल[1]लिखिता कस्तूरिकाचर्चिका
वासो मानिनि ! मे विवेकसुषमापाटच्चरं कच्चरम् ।

(मध्ये सविचारमिव) आः ! ज्ञातम् ; असंशयमारामविहारेषु घनजघनकुचगौरवा-
दाविष्कृतेयं विक्रिया ।

आयासास्तविभूषणाऽस्युभयतो व्यावर्तनान्निस्सृतं
कस्तूरीतिलकं पटस्सुमनसां धूलीभरैर्धूसरः ॥ १५ ॥

सत्य— (तिर्यङ्मुखी तिष्ठति ।)

माधवः— (सख्यौ प्रति) किमेतदिति यूयं वा ब्रूत ।

माल— तुह्माणं पवुत्तिं तुह्मे एव्व जाणीह । का वअं ? [युष्माकं प्रवृत्तिं यूयमेव जानीथ । का वयम् ?]

सत्य — सहि ! माहवि ! असंबद्धप्पलाविणीए माळदीए ण किं (किअ) ममआअरणं ।
[सखि ! माधवि ! असंबद्धप्रलापिन्या मालत्या न किं (कृतं) ममयाचरणम् ।]

माधवी — देवि ! पडिवअणाणुबंधिणी खु पुच्छिआ । [देवि ! प्रतिवचनानुबंधिनी खलु पृच्छा ।]

सत्य — माहवि ! उइदे खु अणुओओ पच्चुत्तिआ पडि[2]वअणं । जदो सअळजणोपेक्खिदे तवस्सिजणे कोवारोवो ।

[माधवि ! उचिते खलु अनुयोगः प्रत्युक्तिका प्रतिवचनम् , यतः सकलजनोपेक्षिते

---

1. तिलके 'क' पाठः 2. 'वाअणं' ख पाठः

तपस्विजने कोपारोपः ।]

माधवः -- (कर्णौ पिधाय) देवि ! मा मैवं वादीः । यतः —

त्वत्कैङ्कर्ये त्वरितहृदयं षोडशस्त्रीसहस्रं
देवास्सर्वे शतमखमुखास्त्वत्कटाक्षप्रतीक्षाः ।
त्वत्प्रेयस्यस्त्रिदशवनिताः[1] पर्वतापत्यमुख्याः
नाथस्सोऽयं सकलजगतां नाथति त्वत्प्रसादम् ॥ १६ ॥

सत्य — माहवि ! पइट्ठं [2]सादरं भूओवि आवादेदुं अहिलसदि । ता झत्ति ओसरामो ।
[माधवि ! प्रकृष्टं स्वादरं भूयोऽपि आपादयितुं अभिलषति । तत् झटिति अपसरामः ।]
(इति गमनं नाटयति)

माधवः -- (लतागृहद्वारमावृत्य तिष्ठति)

सत्य — (विदूषकाभिमुखं तर्जनीं मुखे कृत्वा तर्जयति)

विदू — णाहं [3]अवराही । जो कोवि । [नाहमपराधी । यः कोऽपि]

माधवः — वैधेय ! किमेवं प्रलपसि ? (सत्यभामां प्रति सानुरोधं)

अभिनवमभिशापं सोऽहमीशे न सोढुं
गहनतलविहारी गन्धहस्तीव बन्धम् ।
विशदय मयि भावं वेदिमध्ये ! विधेये
पदमपि परधा त्वं नालमेकं निधातुम् ॥ १७ ॥

सत्य— सहिओ ! ताए णिओएण कलहकिदे एव्व एत्थ अअं आअदो । तुझे वदह—
" णासौ तवस्सिणी बलामोडिआणं विसओत्ति " ।
[सख्यौ ! तस्या नियोगेन कलहकृते एव अत्र अयं आगतः । युवां वदतं " नासौ तपस्विनी बलामोटितानां विषयः " इति ।]

1. 'वनितापर्वता' क पाठः 2. सादं 'ख' पाठः 3. अअराही 'क' पाठः

सख्यौ— देव ! दं अवि सुदं ? जं देवी आणवेदि । [देव इदं अपि श्रुतं? यद्देव्याज्ञापयति ।]

माधवः— धिगेतं मम बलदुरवलेपम् ।

तन्वीं त्वामवलंब्य सोऽयमबलां बालां बलात् कोमलै-
र्द्वित्रैरेव पतत्रिभिर्विदलयत्यङ्गान्यनङ्गो मम ।
बाणैर्यस्य धनुश्च्युतैस्सह गणैर्बाणाहवे निर्जितः
साक्षाद्दक्षसुतापति र्निजवपुस्सन्तापकालानलः ॥ १८ ॥

सत्य— जस्स खणमेत्तविओअकाळणादो अस्स ईदिसो अणुदावो, णिच्चजोवणं अमाणुस-सुळहगंधाहिवासिअं अप्पपसंसाणुमोदिअं परदूसणाणिव्वुदं वल्लहवसीअरणकुसळं तं जणं मोत्तूण समाअओ ।

[यस्य क्षणमात्रवियोगकारणात् अस्य ईदृशोऽनुतापः, नित्ययौवनं अमानुष-सुलभगंधाधिवासितं आत्मप्रशंसानुमोदितं परदूषणानिर्वृतं वल्लभवशीकरणकुशलं तं जनं मुक्त्वा समागतः ।]

विदू— (जनान्तिकं) वअस्स ! फुरइ मे रसणा किंवि कहेदुं ।

[वयस्य ! स्फुरति मे रसना किमपि कथयितुम्]

माधवः—(स्वगतं) अयमप्यपरो नारदः (प्रकाशम्) [1]एतादृग्गुणरमणीया का पुनरन्या वर्तते । इमामन्तरेण सर्वावयवाभिरामां सत्यभामाम् ।

सत्य— सहिओ ! सव्वं [2]सुणुह ।णूणं अहंवि अत्तगंधा । जदो गंधवत्थुविस्साणणकाळे जहकहं वि अहं विसुमरिदा ।

[सख्यौ ! सर्वं शृणुतं । नूनं अहमपि आत्तगंधा । यतो गंधवस्तुविश्राणनकाले यथा-कथमपि अहं विस्मृता ।]

माधवः— ध्वनिप्रधानवचनान्यध्वनीनानि कर्णयोः ।
तपन्ति[3] तरलापाङ्गे ! मामारोप्य मलिम्लुचम् ॥ १९ ॥

---

1. तादृशा गुण इति 'क' पाठः । 2. चिण्ठउ 'ख' पाठः । 3. पतन्ति 'क' पाठः

सत्य — सहिओ ! एस विसुद्धो विअ [1]हुविअ किळंमइ दामोदओ ।
[सख्यौ ! एष विशुद्ध इव भूत्वा क्लाम्यति दामोदरः ।]

सख्यौ — (माधवमभि स्मितं कुरुतः)

विदू — (जनान्तिकं) देव ! एत्थ किंवा जुत्तं पडिवअणं ? [देव ! अत्र किंवा युक्तं प्रतिवचनम् ?]

माधवः — (सत्यभामां प्रति प्रकाशम्) किमिदं कथ्यते मम बालचापलम् ? सर्वोऽपि स्वस्वदोषं न पश्यति । यतः —

वक्त्रश्चेदयि ! वञ्चितेन्दुवलयं मायामयं मध्यमं
वक्षोजौ वनजाक्षि ! किञ्च हरतो लक्ष्मीं कुलक्ष्माभृतोः ।
पादश्चोरयते पयोजसुषमां पाणिः प्रवाळश्रियं
मुष्णाति स्वयमेष वृष्णितिलको हन्त ! त्वया चोरितः ॥ २० ॥

सत्य — सहिओ ! इअंवि अण्णा वंचणा । एव्वंति अविण्णाअ अण्णपसंगामरिसिणी हिअअ-मंणिहिआ रुप्पिणी कुप्पेइ ।
[सख्यौ ! इयमपि अन्या वञ्चना । एवमित्यविज्ञाय अन्यप्रसङ्गामर्षिणी हृदय-संनिहिता रुक्मिणी कुप्यति ।]

माधवः —

कथयसि कथमेवं कंबुकण्ठि ! स्वयं मां
मनसि मनसिजार्तं सन्ततं वर्तमाना ।
सुखितनिखिललोका शारदी चन्द्रलेखा
वियति तिमिरवार्तां किन्नु शङ्केत जातु ? ॥ २१ ॥

सत्य — सो काळो गओ । अअंवि अण्णो —

सच्चं सच्चं ण पिअसहिओ ! सा इअं सच्चभामा
जादोवेक्खा जइ रमणदो किंणु जीवेइ जादु ।

---

1. भविअ 'ख' पाठः ।

(सनि:श्वासं)

एसो णो सो जइ जउवई ईरिसो होदि किंवा
जम्मिं राओ भुवणविइओ जीवदो पेअदोवि ॥ २२ ॥

[स कालो गतः । अयमप्यन्यः ।

सत्यं सत्यं न प्रियमख्यौ मेयं सत्यभामा
जातोपेक्षा यदि रमणतः किन्नु जीवति जातु ।

(सनि:श्वासम्)

एष नो स यदि यदुपतिरीदृशो भवति किं वा
यस्मिन् रागो भुवनविदितः .... ॥]

माधवः — नातिचिरविश्लेषणादप्येवं वदसि नूनम् —

मन्ये माध्यमिकं मध्यभागेन तव भामिनि ।
अङ्गीकृतं त्वयान्यच्च सकलं सौगतं मतम् ॥ २३ ॥

सत्य — सहिओ! अम्म कळहकळाविसारदादो णारदादो अत्तविज्जाविसेसोवदेसेण अज्ज मज्झ वअणाणि अरमणिज्जाणि कहं णहोंति ?। ताए एव्व सव्वह्मआरिणीए वअणाणि रोअंति । ताए एव्व उइदो समाअमो गच्छउ ।

[सख्यौ ! अस्य कलहकलाविशारदात् नारदात् आत्मविद्याविशेषोपदेशेन अद्य मम वचनानि अरमणीयानि कथं न भवन्ति ? तस्या एव सब्रह्मचारिण्याः वचनानि रोचन्ते । तयैव उचितः समागमः ; गच्छतु ।]

विदूष — (अपवार्य) देव! दिट्ठिआ अकिलेसपसंगं मोइदं म्ह इमादो संकडादो । झत्ति ओसरामो ।

[देव! दिष्टया अक्लेशप्रसंगं मोचिताः स्मोऽस्मात् संकटात् । झटित्यपसरामः ।]

माधवः — (अश्रुतिमभिनीय सत्यभामां प्रति)

निष्कारणमणुमध्ये ! निष्कासवचांसि कथमिह ब्रूषे ।
सर्वत्र वर्तसे त्वं बहिरन्तरपि त्वया तु दासजनः ॥ २४ ॥

सत्य — पारिआअकुसुमपरिमळाहिवासिए अण्णपसंगासहणे तस्सिं एव्व घरम्मि ।
[पारिजातकुसुमपरिमलाधिवासिते अन्यप्रसंगासहने तस्मिन्नेव गृहे ।]

मालती— (सस्मितं जनान्तिकं) माहवि ! अहो ! देवीए [1]णेउणं, जं कहाणुकहणेण पारिआअसुमनपसंगो पसंजिदो । (प्रकाशं) देव ! अवि गहिदो देवीवाआणं पिंडिदत्थो ? ।
[(सस्मितं जनान्तिकं) माधवि ! अहो ! देव्या नैपुणम्, यत् कथानुकथनेन पारिजात-सुमनःप्रसंगः प्रसञ्जितः । (प्रकाशं) देव अपि गृहीतो देवीवाचां पिण्डितार्थः ?]

विदू— (अपवार्य) देव ! पव्व[2]विइंभिअसरस्संतो विअ से अमरिसो जिंभइ । अस्स कोवा परिवाहो ।
[(अपवार्य) देव ! पर्वविजृंभितसरस्वानिवास्याः अमर्षो जृंभते । अस्य कोवा परिवाहः?]

माधवः — नारदेन रुक्मिण्यै दत्तमिति कथयामि ।

विदू— जइ दासीए [3]उत्तओ करट्ठिओ सवं[4]धिणी रज्जूविअ पारिआअपरिमलो पिसुणो ण भवे ? । ता्ळा तह कहणिज्जम ।
[यदि दास्याः पुत्रः करस्थितः सबंधिना रज्जुरिव पारिजातपरिमलः पिशुनो न भवेत् ? तदा तथा कथनीयम्]

माधवः — तर्हि चमत्करोमि । पश्य पश्य । (प्रकाशं) (चिन्तां नाटयित्वा) आः ! परिज्ञातं । परिजातप्रसूनं रुक्मिण्योपलब्धमित्येतावदेवावगतमनया । न पुनरिदं मानुपूर्वि । अन्यथा कथमयमत्यमर्षः ?

सख्यौ — सव्वं सुदं अह्मेहिं । णारअहत्थादो गह्निअ रुप्पिणीए अप्पिदंति ।
[सर्वं श्रुतं अस्माभिः, नारदहस्तात गृहीत्वा रुक्मिण्यै अर्पितमिति]

सत्य— (सख्यौ प्रति सभ्रूभंगं) किंति तुह्मे पळवह ? जह णारएण कहिअं तह एव्व पाणवल्लहाए एव्व पडिवाइए पारिआए ।

---

1. णेउण्णं 'क' पाठः । 2. विइंभंत 'ख' पाठः । 3. पुत्तओ 'ख' पाठः । 4. सवंधिणू 'क' पाठः ।

[किमिति युवां प्रलपथः ? यथा नारदेन कथितं तथैव प्राणवल्लभाया एव प्रतिपादितं पारिजातम्]

विदू— (जनान्तिकम्) मह वि चमक्कारं पेक्ख । (प्रकाशं) णखु णखु । सहीहिं गहिदा आणुपुव्वी इअं एव्व । (इति चरमाङ्गुलिकां दर्शयति) ।

[(जनान्तिकं) ममापि चमत्कारं पश्य ! (प्रकाश) न खलु न खलु, सखीभ्यां गृहीता आनुपूर्वी इयमेव (इति चरमाङ्गुलिकां दर्शयति)]

सख्यौ— किं एदं ? [किमेतत् ?]

माधवः— (स्वगतं) चतुरोऽयं वटुः । (प्रकाशं) द्यूतपणीकृतं पारिजात[1]मपारिजाते मय्यादित्सौ तया कृतं स्वैकृतं दर्शयति ।

सत्य— काळत्तअवेदिणा तत्थहोदा णेण पारिआआ[2]अमणादो पुरव्व एव्वं [3]किदं (इत्युदीर्य) अणिअवादी तुमं सज्जो फळं अणुहविस्सासि (इति विदूषकं सभ्रूक्षेपं तर्जयति)

[कालत्रयवेदिना तत्रभवता अनेन पारिजातागमनात्पुरैव एवं कृतं । (इत्युदीर्य) अनृतवादी त्वं सद्यः फलमनुभविष्यसि (इति विदूषकं सभ्रूक्षेपं तर्जयति)]

विदू— (अपवार्य) देव ! तं एव्व आवडिअं, जं मए पुढमं एव्व कहिअं । ताए कोवग्गहस्स अग्गदो मं बळीकरिस्ससित्ति । (प्रकाशं) फुडे वअणे मा होदु अणिअसंका । मुहट्ठिए-वि मोअए कुदो महुरिमाविसओ संसओ ?

[देव ! तदेव आपतितम , यत् मया प्रथममेव कथितम 'तस्याः कोपग्रहस्याग्रतः मां बलीकरिष्यासि ' इति । (प्रकाशं) स्फुटे वचने माभू दनृतशङ्का । मुखस्थितेऽपि मोदके कुतो मधुरिमाविषयस्संशयः ?]

सत्य— *बाळिस ! ईरिसाणिअकहणदुव्ळळिआए रसण्णाए पुणोवि मोअअखंडिआ दुव्ळहा ।

[बालिश ! ईदृशानृतकथनदुर्ललितायाः रसनायाः पुनरपि मोदकखण्डिका दुर्लभा]

विदू— (जिह्वानियन्त्रणं नाटयित्वा अस्फुटवर्णं) " अविहा ! अविहा !! [अविध ! अविध !!]

माधवः— देवि ! अपराधिनि मयि स्थिते किमयं क्रीडामृगः क्रोधविषयः ?

---

1. अपर्याजिते 'ख' पाठः 2. सुमणादो 'क' पाठः 3. किदो 'क' पाठः 4. अणुणअ 'क' पाठः

कुर्वीत कोमलिमकोरकितासु[1] वैर-
निर्यातनं मम शिरोधृतमालिकासु ।
पादांबुजं त्वमथवा मृदुबाहुपाशौ
मद्बंधनेन नय मानिनि! सार्थभूयम् ॥ २५ ॥

सत्य — (सानुस्मरणानुतापं संस्कृतमाश्रित्य)

पादाहतावपि ममैव पदप्रमाद-
माशंक्य येन पदसंवहनं कृतं यत् ।
तन्मामतित्रपयते सखि! तस्य दासी-
पादाभिघातसुखितां सविधे परासाम् ॥ २६ ॥

माधवः — देवि! यद्यभिलाषपदं पारिजातकुसुमं तव पुनरपरमाहरामि ॥

सत्य — महप्पहाव! मह तस्स अळाहो एव्व वरं, जदो असमाणाए समाणत्तणं हविस्सदि ॥
[महाप्रभाव! मम तस्य अलाभएव वरम् । यतोऽसमानया समानत्वं भविष्यति]

माधवः — देवि! यद्येवं, तदेव तव समर्पयामि ।

सत्य — (सक्रोधस्मितं) अहो! आरद्धकज्जं समत्थिदं भुत्तमुत्त सुमणदाणेण । जेण ईदिसिं तुह पउत्तिं अविण्णाअ दिण्णा तं एव्व सत्ताजिअं सोएमि । अंबो! मह संदावअर सत्ताजि! देवि! देवइ! मह संमाणसंमोइणि! सवत्तिमुहपसादावळोअणदूसिअं मं कहं पेक्खह (इत्युदीर्य पटाञ्चलेन [2]वदन माच्छाद्य सकुचोत्कंपं रोदनं नाटयति) [अहो! आरब्ध-कार्यं समर्थितं भुक्तमुक्तसुमनोदानेन । येन ईदृशीं तव प्रवृत्तिं अविज्ञाय दत्ता तमेव सत्राजितं शोचामि । अंबो! मम संसन्तापकर सत्राजित्! देवि! देवकि! मम संमोदिनि! सपत्नीमुखप्रसादावलोकनदूषितां मां कथं पश्यथ ? (इत्युदीर्य..

माधवः — (सरभसं गाढमालिंग्य मुखमाघ्राय वक्षसि कृत्वा) देवि! मामेवं रोदी भ्रूसंज्ञाकिंकरे । प्रतिदिवसं तादृशकुसुमसहस्रप्रतिपादनशीलं तव क्रीडाक्रीडमानीय मालाकारयामि । (इत्यभिधाय पटाञ्चलेन रु

1. तस्वैर-'ख' पाठः । 2. मुख 'क' पाठः ।

सत्य — अज्जउत्त ! दाणिं सा एव्व सत्ताजिई होमि (इति हर्षपुलकन्नाटयति) [आर्यपुत्र ! इदानीं सैव सात्राजिती भवामि]

विदू — देवि ! दाणिं मह एव्व महंतो ऊसवो, जं मह तुह ऊसवे मोदअक्खादो हविस्सदि । (सर्वा हसन्ति) देवि ! इदानीं ममैव महान् उत्सवः, यत मम तवोत्सवे मोदकखादो भविष्यति । (सर्वा हसन्ति)

सख्यौ —

कोवं पसण्णहिअआ देवी मोत्तूण दिव्वइ णिआमं ।
सारअसमअपसण्णा सरसिव्व घणाअमे कलुसभावं ॥ २७ ॥
[कोपं प्रसन्नहृदया देवी मुक्त्वा दीव्यति निकामम् ।
शारदसमयप्रसन्ना सरसीव घनागमे कलुषभावम्]

(प्रविश्य)

कञ्चुकी — देव ! देवसन्दर्शनाय सभामध्यासते परमर्षयः । सफलीभवतु तेषामागमनम् ।

माधवः — यथादिष्टं कल्प्यन्तां विश्रामस्थानानि सभायाम् ।

कञ्चुकी — तथा (इति निष्क्रान्तः)

माधवः — (सत्यभामां प्रति) देवि ! गच्छामि तापसदर्शनाय । त्वमपि प्रसाधय सौधसदनम् ।

(इति निष्क्रान्तास्सर्वे)

द्वितीयोऽङ्कः ॥

A NOTE ON THE NEW EDITION OF

DAṆḌIN'S AVANTISUNDARĪ.

S'ŪRANĀD KUNJAN PILLAI M. A.,

HON. DIRECTOR, UNIVERSITY MSS. LIBRARY, TRIVANDRUM.

It is a matter of immense gratification that we are able to bring out the present edition of the Avantisundarī Kathā, a fragment of which was published in 1924 by Sri M. Rāmakṛṣṇa Kavi. The edition of Sri Kavi was based on a very defective, fragmentary manuscript full of lacunæ, discovered from Kōṭṭakkal, Malabar. Only the beginning of the book was available to him and his edition covers only 25 pages in print. The present edition is based on a far fuller manuscript although this too is defective and fragmentary. This runs to 246 pages in print and carries the story to the narration of the tale of Kādambarī by Mandākinī. It may be seen that this covers nearly half the story in the Pūrvapīṭhikā of the Das'akumāracarita, the subject-matter of which is identical.

This work is bound to be of great interest to the students of the works of Daṇḍin, the celebrated rhetorician and story-teller of Sanskrit. Much has been written about the works of Daṇḍin by several scholars. There is no consensus of opinion regarding his works* From a verse of Rājas'ekhara, we know that Daṇḍin was the author of three works. Only about one work viz., the Kāvyādars'a, there is absolute unanimity of opinion. The majority of scholars favour Daṇḍin's authorship of the Das'akumāracarita also. (See History of Sanskrit Poetics–Introduction to Sāhitya Darpaṇa by P. V. Kane, p. 89). The third work is taken to be Chandōviciti by some, Dvisandhāna, Mṛcchakaṭika or Kalāparicchēda by others. Detailed discussion on the question of identification of the third work may be seen in the Introduction to the present edition. But a more

*Kāvyādars'a, Das'akumāracarita, Mṛcchakaṭika, Chandōviciti, Kalāparicchēda, Dvisandhāna and Avantisundarī are attributed to Daṇḍin by several scholars.

important problem has been raised by the discovery of the Avantisundarī Kathā which is specifically attributed to Daṇḍin. The question is whether Daṇḍin wrote only three works as stated by Rājas'ēkhara, and whether he wrote both the Das'akumāracarita and the Avantisundarī, the latter being only a more elaborate and altered version of the former so far as we are able to judge. From the data available, it is doubtful whether the statement of Rājas'ēkhara can be accepted as correct, as in that case, the authorship of certain works like the Dvisandhāna etc. now assigned to him will have to be re-examined.

What is, however, more important in this connection is the identification of the authors of the Das'akumāracarita and the Avantisundarī. From the colophons of manuscripts available here we find that both are works of Daṇḍin. The colophon in the Avantisundarī, according to the manuscript available in this library, is as follows :—

"इत्याचार्यदण्डिना कृता अवन्तिसुन्दरी समाप्ता ।"

It is also stated in the work itself that the story is narrated by Daṇḍin at the instance of his friends. This is sufficient proof that the Avantisundarī is the work of Ācarya Daṇḍin. There is also strong evidence to ascribe the Das'akumāracarita to Daṇḍin. Tradition is quite in favour of this attribution. In the colophons of the manuscripts of the Das'akumāracarita, we find Daṇḍin being mentioned as the author of the work. The colophon in one paper manuscript (14035 A of this library) is as follows :—

'इति दण्डिनः कृतौ दशकुमारचरिते अपहारवर्मचरितं नाम द्वितीय उच्छ्वासः ।'

In another palm leaf manuscript (10635), again, we find the name of Daṇḍin being mentioned :

'इति श्रीदण्डिविरचिते दशकुमारचरिते प्रथमं चरितम् ।'

On this question, new light is forthcoming from an old Sanskrit work, Abhijñāna S'ākuntala Carcā, by an anonymous author now being

published in the Sanskrit Journal of this institution (vide Vol. VIII. No. 1. p. 9). A passage from the Das'akumāracarita is quoted in the Carcā with the preface 'अत्राह दण्डी'. This also supports the tradition of Daṇḍin's authorship of the Das'akumāracarita. There is doubt as to the authorship of the available version of the Pūrvapīṭhikā of that work, but that question does not require detailed consideration here, as we are not directly concerned with that.

The facts stated above in regard to the authorship of the Avantisundarī and the Das'akumāracarita are sufficient to ascribe both the works to Ācārya Daṇḍin. But some scholars and critics cannot willingly accept that both these are works by the same author, on account of the difference in style between them. Dr. A. Berriedale Keith, for example has, in his preface to 'A History of Sanskrit Literature' stated that "if a Daṇḍin wrote the work (the Avantisundarī) he was assuredly not the author of the Das'akumāracarita, and its date may be centuries later than the great Daṇḍin, for there is no reason to accept the suggestion that a writer of the Kathā lived sufficiently soon after the famous Daṇḍin to be familiar with his genealogy and to work it into his story." Dr. Keith was greatly influenced in his opinion by the views of Dr. S. K. De 'that even the most careless reader of the Kathā and the Das'akumāracarita should have been struck by the extraordinary difference of style between the two works, the Kathā rivalling unsuccessfully the worst mannerisms of the Harṣacarita and the Kādambarī, (See the preface to 'A History of Sanskrit Literature by A. B. Keith, p. xvi). But other scholars who have examined the question of authorship of these works have adopted different conclusions. Dr. P. V. Kane in his 'Introduction to the Sāhitya Darpaṇa has stated that "the Avantisundarī Kathā is the first portion of the whole story, the current Das'akumāracarita is the middle portion and there is one Ucchvāsa for the Uttarapīṭhikā (p. 92). Considering all that has been said by several scholars, Dr. Kane is inclined to hold on the whole (though with some hesitation) that the Avantisundarī Kathā is the work of Daṇḍin,

and constitutes the prelude to the current Das'akumāracarita'. This view seems to be quite acceptable. Arguments based merely on the style of composition in these works cannot be considered as convincing proof that the works are by different authors when the contrary is established by categorical statement.

The edition, as above stated is based entirely, on one manuscript—and that too defective (No. 10863). The editors have not, therefore, been able to convince themselves that the readings are quite correct. Several portions of the manuscript have crumbled down, and so the text as now available is full of lacunæ. Scribal errors are also numerous which make the work of the editors extremely difficult. But they have endeavoured to the best of their ability to present as good an edition of the work as possible. Their apology is that this work, with all the shortcomings of the present edition, is bound to be of immense interest to the students of Sanskrit literature.

We hope that the indulgent scholars will overlook the defects and extend their warm welcome to this publication.

॥ श्रीः ॥

अध्याय. ३

श्रीराम कर्ता ॥

बुद्धि विशेष कर्मांहुनि ॥ कर्मांची पायरी अत्यंत उणी ॥
ह्मणोनि द्वितीयाध्यायीं चक्रपाणि ॥ गुणखाणि तो वदला ॥ १ ॥

तोचि विचार मानुनि सांग ॥ बोलता होईल सुभद्रारंग ॥
जें कर्मांहुनि थोर बुद्धियोग ॥ तरि कर्मप्रसंग तो कासया ॥ २ ॥

अर्जुन उवाच ॥ २ ॥

म्हणे स्वामि मतें तुझीया ॥ बुद्धीसि श्रेष्ठत्व कर्मांहुनियां ॥
तरि घोर कर्मी मज कासया ॥ नियोजिसी वायां किमर्थ तुं ॥ ३ ॥

आधींच जो नेणता चित्तीं ॥ तयासि जाणते ठकविति ॥
बलात्कारें कुमार्गी घालिती ॥ निज मतीचेनियोगें ॥ ४ ॥

न सांगती येकया मार्गा स्पष्टा ॥ तैस्यातां देवा मजासिं कुचेष्टा ॥
आरंभिल्या आहेति वरिष्टा ॥ माझिया इष्टा न लक्षितां ॥ ५ ॥

हें उचित नव्हे तुजलागि ॥ मी मोहें भ्रमलों आहें अंतरंगीं ॥
त्या मातें पुन्हां तुं ये प्रसंगीं ॥ मोहशारंगी पाववीतोसी ॥ ६ ॥ २ ॥

व्यामिश्रवाक्यें करूनि बुद्धीसी ॥ माझिया तूं मोहवितोसी ॥
कर्मस्थापुनियां उडवितोसी ॥ त्याहुनि म्हणतोसी थोर बुद्धी ॥ ७ ॥

आतां म्यां तें कीं हें मनिं धरावें ॥ अैसें मज न कळेचि स्वभावें ॥
तरिं तुवां अैसिं न करावें ॥ येकचि सांगावें संशयातीत ॥ ८ ॥

जेणें मज श्रेय घडे प्राप्त ॥ तो विवेक वद तुं निश्चित ॥
परिसोनि पार्थाचा भावार्थ ॥ श्रीकृष्ण समर्थ बोलता जाला ॥ ९ ॥

श्रीभगवानुवाच ॥ ३ ॥

या लोकांच्या ठाईं निष्ठा दोनि ॥ पूर्विं च त्यां निरोपिलिया वाणि ॥
ज्ञानयोग सांख्यालागुनि ॥ कर्मयोग जनिं कर्मयोगियां ॥ १० ॥

सांख्य बुद्धिवंता निजमनिं ॥ आनेक जन्मि कर्म आचरोनि ॥
माझी आरंभिली धांडोळणी ॥ आहे म्हणोनि कैसा आत्मा ॥ ११ ॥

त्यांसि ज्ञानयोग निरोपिला ॥ अधिकार त्यांचा तैसाचि देखिला ॥
कर्मयोगी न पवती ज्ञानें मला ॥ कर्मचि त्यांला हितकर ॥ १२ ॥

ते ज्ञानयोगा योग्य नव्हेति ॥ म्हणोनि कर्म सांगीतलें त्यां प्रति ॥
तें उपयुक्त त्यांसि सुमती ॥ होय निरुति तोंचि अैक ॥ १३ ॥ ४ ॥

कर्माचा आरंभ न करितां ॥ नैष्कर्म्याची कैंची प्राप्तता ॥
कर्मे आचरतां आचरतां ॥ वस्तु तत्वता मग पाविजे ॥ १४ ॥

कर्माचेनि होय चित्तशुद्धी ॥ तेणें आत्मा प्रकाशे माजि बुद्धि ॥
कर्मभ्यास केलियां त्रिशुद्धी ॥ मग ते सिद्धी न पवती ते ॥ १५ ॥

कर्म आलें प्रकृतीचे माथां ॥ ते तंव करवील स्वभावता ॥
बळेंचि उगें राहुं म्हणतां ॥ क्षण हिं तत्वता राहों नेदि ॥ १६ ॥ ५ ॥

कोण्हि तन्हि या जगा आंत ॥ असे काय कर्मा रहित ॥
न करुनि राहिल्यां निवांत ॥ प्रकृति सत्य ते करवी ॥ १७ ॥

त्रिगुणाची वाढतां उपाधी ॥ त्या त्या सारखी च होय बुद्धी ॥
मग तैसी कर्म सिद्धी ॥ आचरे छंदीं प्रकृतीच्या ॥ १८ ॥

रिकामा न जाये येकही क्षण ॥ नाना कर्मिं प्रवर्ते मन ॥
येवं कर्मत्याग न घडे जाण ॥ स्वभावें करून प्रकृतीच्या ॥ १९ ॥

बाह्यकर्म त्यागीती जन्हि ॥ अंतर हेत न जाये तन्हि ॥
उगेचि मिरविति मूर्ख थोरी ॥ कर्मं निवर्यापारिं आम्ही म्हणोनि ॥ २० ॥ ६ ॥

बाह्यकर्मेंद्रियें आवरी बळें ॥ आंत विषयेच्छा खेळगदारोळें ॥
बाह्यरंगिं झांकिलियां बुबुळें ॥ मनिं बैसलें न ढळे ध्यान ॥ २१ ॥

तो मूढात्मा म्हणावा अविवेकी ॥ मिथ्या आचार दाखवी लोकिं ॥
अंतरीचीवासना न टाकी ॥ आतां विवेकी तो कैसा ॥ २२ ॥ ७ ॥

मनें करूनियां इन्द्रियांसि ॥ अर्जुना विवेकी आणि आटोपासी ॥
प्राप्तकर्में तें भोगी दिननिशी ॥ परि मानसिं लिप्त नव्हतां ॥ २३ ॥

मन विकार ज्याचा मावळला ॥ इंद्रियें नाडु शकती त्याला ॥
आचरुनि कर्मपंथ सरला ॥ निःकाम भला तो जगीं ॥ २४ ॥

नियत कर्म यास्तव तुहिं ॥ अर्जुना आचरत गा जाईं ॥
तेणें हित पावसील निश्चईं ॥ ये अर्थि [2] संशय [1] नाहिं कदां ॥ २५ ॥ ८ ॥

कर्माचा करूनियां नेम ॥ आचरित जाय तुं उत्तम ॥
कर्म त्यागणें ते अनुत्तम ॥ करणें सुगम बहुगुणें ॥ २६ ॥

त्यागितां कर्मांचिया सूत्रा ॥ कैसेनि चालेल देहयात्रा ॥
शरीररक्षणार्थ फळपत्रा ॥ तरिंहि सुगात्रा वेचणें लागे ॥ २७ ॥

म्हणोनि कर्मत्याग नव्हे बरा ॥ आचरावें तें उचित सैरा ॥
कर्में बंध गमेल तुझ्या अंतरा ॥ निर्बंध विचारा तरिं अैक ॥ २८ ॥ ९ ॥

यज्ञाभिमानी तो नारायण ॥ तया प्रीत्यर्थ करावे यज्ञ ॥
यज्ञकर्मांवांचुनि आन ॥ कर्माचरण तें बंधक लोकां ॥ २९ ॥

म्हणोनि तदर्थचि तुं हिं ॥ कौन्तेया कर्म करीत जाईं ॥
फल इच्छा त्यागिल्यां पाहिं ॥ मुक्तसंग निश्चईं होईजेतसे ॥ ३० ॥

यास्तव तुं फल इच्छा न धरिं ॥ निःकामबुद्धीनें कर्मकरीं ॥
केलेंतें समर्पिं ईश्वरीं ॥ आज्ञा वाहे सिरीं प्रजापतीची ॥ ३१ ॥ १० ॥

यज्ञासहित निर्मुनि प्रजांसि ॥ पूर्वी प्रजापति बोलिला त्यांसी ॥
यज्ञ निर्मिले त्यां तुमच्या हितासि ॥ करा यांसि विसंबों नका ॥ ३२ ॥

जे जे कामनामनिं कल्पाल ॥ ते ते यज्ञ पुरवितील ॥
जेवि कामधेनु संकल्प सकळ ॥ करी सफल मागती यांचे ॥ ३३ ॥

तेवि हे पुरवितील आर्ति ॥ येणें देवांसि अर्चा प्रीत्ति ॥
ते देव तुम्हांसि रक्षिती ॥ अन्योन्यगति परस्परें ॥ ३४ ॥ ११ ॥

येणें तुम्ही भावा देवासी ॥ म्हणिजे भजोनि तोषवा त्यांसि ॥
ते देव भावितील तुम्हांसि ॥ युक्त फळासि अर्पितील ॥ ३५ ॥

ऐसी परस्परें भावना करितां ॥ श्रेयाची घडेल प्राप्तता ॥
येथें जरि कराल वंचकता ॥ ठकाल तत्वता तेंचि ऐका ॥ ३६ ॥ १२ ॥

यज्ञदास्यें पूजियां देवांसि ॥ इष्ट भोग देतील ते तुम्हांसि ॥
दिधल्यां ते जरि न अर्पा त्यासि ॥ भक्षाल सावकाश आपणाचि ॥ ३७ ॥

तरि तेणें लाभाल अनहित ॥ जो देवासि नेंदुनि भक्षित ॥
तो तस्करापरिं होयसत्य ॥ यास्तव अनुचित नाचरावें ॥ ३८ ॥

अनुचितें घडेल काये ॥ ऐसा कल्पेल अभिप्राये ॥
तरि निरोपिले न्यायान्याय ॥ गर्वाची सोय त्यजुनि ऐका ॥ ३९ ॥ १३ ॥

देवें अर्पिलें आपणालागुन ॥ त्या सामग्रीचा करूनि यज्ञ ॥
करिती देवांलागि अर्पण ॥ शेष आपण मैं भक्षिती ॥ ४० ॥

तेणें सर्व पातकासि नासिति ॥ हे युक्त न्यायाची होये गती ॥
आपणासी च पाक करविती ॥ अन्यायमती ते होये ॥ ४१ ॥

ते सेविती तो नव्हे पाक ॥ तें सकळ हीं जाणा पातक ॥
भक्षिती अविवेकी लोक ॥ न्यायान्याय विवेक येणेंपरिं ॥ ४२ ॥

बहुजनाचिया तृप्तिद्वारें ॥ अन्नें निर्मिलें जगदीश्वरें ॥
त्याचा व्यय करावा यथा प्रकारें ॥ अन्ने निर्धारें वाढती प्रजा ॥ ४३ ॥

अन्नाचिरे यातें करूनि ॥ भूतें निर्माण होति जनिं ॥
अन्न होये पर्जन्यापासुनि ॥ यज्ञाचेनि पर्जन्य पडे ॥ ४४ ॥

कर्मांपासुनि होय यज्ञ ॥ कर्म काशापासाव निर्माण ॥
तेंचि करिजेल निरूपण ॥ सावधान अवधारिं ॥ ४५ ॥ १५ ॥

कर्मांचा ब्रह्मापासाव उद्भव ॥ ब्रह्म ऐसें वेदालागिं हिं नांव ॥
तो वेद बोलिजे अक्षरापासाव ॥ अक्षर भाव तो कैसा ॥ ४६ ॥

ककारापासुनि क्षकारवरि ॥ आवघी अक्षराचि भरोवरि ॥
वेद आटला अक्षरा माझारीं ॥ येणें परि अर्थ जाणा ॥ ४७ ॥

पूर्वपक्षें अक्षर ब्रह्म ॥ म्हणोनि राहाटतसे नाम ॥
यालागुनियां वेदासि ब्रह्म ॥ म्हणतिले प्रथम या भावें ॥ ४८ ॥

तस्मात् सर्वगत ब्रह्म ॥ अक्षराधिष्ठान उत्तम ॥
नित्य यज्ञीं प्रतिष्ठित परम ॥ भ्रमें लोकिं निभ्रमचक्र ऐसें ॥ ४९ ॥

आरंभभूत अन्नापासुनि ॥ समाप्त अक्षराचिये स्थानिं ॥
सात प्रकार मोवितां गुणिं ॥ चक्र जनिं भ्रमें ऐसें ॥ ५० ॥ १६ ॥

ऐसेंहें प्रवर्तविलें चक्र ॥ यालागी जो अपे प्राणी वक्र ॥
इन्द्रियें विषइं रमवी नक्र ॥ जळिं अवक्र असे जेवि ॥ ५१ ॥

भूमिभार पार्था त्याचें जिणें ॥ पापाचें धरिलें मूळ तेणें ॥
म्हणोनि ऐसें विहित करणें ॥ नव्हे अंतःकरणें तुं जाण ॥ ५२ ॥

जे कर्मठ असति स्वभावें ॥ ते हिं विधियुक्तकर्म आचरावें ॥
कर्म टाकुनि जे श्रेष्ठ स्वभावें ॥ निजानुभवें तृप्त जाले ॥ ५३ ॥

त्यासि न लगे हे गथागोवी ॥ त्यांची निष्कर्मेचि पदवी ॥
तेचि निरोपितों बरवी ॥ मना आणावी तुवां आतां ॥ ५४ ॥ १७ ॥

मनुचे कुळीं पावला उद्भव ॥ म्हणोनियां नाम मानव ॥
ज्यासिस्व आत्मरति अभिनव ॥ आत्मा स्वमेव जांटिला जेणें ॥ ५५ ॥

तेणेंचि तृप्त जाला वरिष्ठ ॥ सर्वांठाईं देखे आत्मा इष्ट ॥
आत्मानुसंधानेंचि सदां संतुष्ट ॥ दृश्य खटपट मिथ्या मानिं ॥ ५६ ॥

त्यासि हें न लगे कर्तव्य काहिं ॥ तथापि केलें तें न बाधी पाहिं ॥
ज्यालागि अहंभावचि नाहिं ॥ सदां हृदईं भगवद्रूप ॥ ५७ ॥ १८ ॥

तेणें जर्हि कर्मकेलें काहिं ॥ तर्हि तयासि प्राप्तव्य काई ॥
अथवा निषिद्ध घडल्यां हिं ॥ प्रत्यवाय पाहिं नसे तयां ॥ ५८ ॥

कां तरि टाकिली फलाशा सहज ॥ म्हणोनि पूर्णापूर्णाची गरज ॥
तयालागि नाहिं समज ॥ भूतापासाव काज इच्छिचिना ॥ ५९ ॥

ऐसिया विवेकीयातें ॥ आश्रय नव्हेति सर्वभूतें ॥
काहिं भूतापासाव फलातें ॥ तो निजचित्तें अपेक्षीना ॥ ६० ॥

भूतेंचि त्याची आशा करिती ॥ देव इच्छिती स्व आहुती ॥
परित्यासि नाहिं विषयासक्ति ॥ मोकळा चित्तें निरंतर ॥ ६१ ॥ १९ ॥

यालागी अनासक्त होउनि तुं हिं ॥ कार्यबरें आचरित जाईं ॥
अनासक्तता आसल्यां पाहिं ॥ प्राप्ति निश्चईं परब्रह्माची ॥ ६२ ॥

फल अपेक्षा न धरितां ॥ कर्मी च घडे निष्कर्मता ॥
कर्तव्याचि बरें दिसे ताता ॥ सिद्धी तत्वता थोर पावले ॥ ६३ ॥ २० ॥

पूर्वि च कर्मे सिद्धि भले ॥ जनकादिकराजे पावले ॥
अचल समाधान लाधले ॥ मिळोनि गेले संस्वरूपिं ॥ ६४ ॥

तोही विचार असो प्रस्तुत ॥ कर्म करावया लोकसंग्रहार्थ ॥
तुं ओहसी गा निश्चित ॥ दाविजे पंथ इतर जना ॥ ६५ ॥ २१ ॥

जे जे आचरती श्रेष्ठ निपुण ॥ तेणेंचि परि इतर जन ॥
ते जें जें धरिति प्रमाण ॥ लोक आपण वर्तती तैसे ॥ ६६ ॥

तगावया लोकांची स्थिती ॥ कर्में ही घडावया त्यां प्रती ॥
मी हिं कर्म-आचरितो श्रीपती ॥ श्रेष्ठ त्रिजगती होरसाताहीं ॥ ६७ ॥ २२ ॥

पार्था मज या लोकत्रई ॥ कर्तव्य काहिं तऱ्हि असे काहिं ॥
अवाप्तमी आत्मा सर्वा ठाई ॥ निःकामहृदई निरंतर ॥ ६८ ॥

त्या म्यां कर्म टाकिलें नाहिं ॥ यथायोग्ये न करीतसे सर्वहि ॥
शिष्टपालन दुष्टशासन मही ॥ आणीक ही नानापरिं ॥ ६९ ॥

मज कासयाची तऱ्हीं आशा असे ॥ निराशहोरसाता कर्म करीतसें ॥
कां तरि लोक ही वर्तोत तैसे ॥ न धरोत धिंवसे कुमार्गाचे ॥ ७० ॥ २३ ॥

प्रयत्न घालुनि माघारीं ॥ जरि हें कर्म मी न आदरीं ॥
तरि माझ्याचि करणी परीं ॥ मनुष्य चराचरिं असति जें ॥ ७१ ॥

तें सर्व वर्ततील पार्था तैसीं ॥ मानितील माझ्या वर्तणुकेसी ॥
तेव्हां मीचि कारण विधातासि ॥ जालो गोष्टि अैसी दिसोनि येते ॥ ७२ ॥ २४ ॥

जरि मीं उपेक्षी कर्म पायरीं ॥ लोक राहाटती कैसे तरि ॥
संकरकर्ता मजवीण भारिं ॥ तेव्हां जगांतरिं कोण आहे ॥ ७३ ॥

माझी कर्मां अनास्था देखोनि ॥ लाहान थोर जातील भ्रष्टोनि ॥
प्रजा नाशकर्ता मींचि अगुणिं ॥ जालों निदानिं पै सत्य ॥ ७४ ॥

म्हणोनि धरिली म्यां कर्मदोरी ॥ सर्वांचें हित कल्पुनि अंतरिं ॥
कर्मामार्जिं असे येक कुसरी ॥ कैसियापरिं ते अैक ॥ ७५ ॥ २५ ॥

फळ आसक्ति धरुनि चित्तिं ॥ अविद्वांस परम प्रीति ॥
जेवि भारता कर्मं करिती ॥ तेणेंचि रिती विद्वांसीं कीजे ॥ ७६ ॥

परि फळाशा ते न धरावी ॥ लोकसंग्रहार्थ कर्मं करावीं ॥
अज्ञानाची बुद्धी न भेदावी ॥ गोष्टि बरवी तेंचि अैका ॥ ७७ ॥ २६ ॥

कर्मसंगी अज्ञान मंद ॥ त्यांच्या बुद्धीचा करू नये भेद ॥
सर्वकर्मं हीं यथाविध ॥ विद्वांसें शुद्ध आचरावें ॥ ७८ ॥

तेचि दीक्षा दावावी तयांसी ॥ न दावितां अपात्र घडे त्यांसि ॥
कर्मं करितां भावना कैसी ॥ दोघांची मनासि ते आणि ॥ ७९ ॥ २७ ॥

प्रकृतीचियागुणगती ॥ सर्व कर्मं हिं निफजति ॥
अहंकारी मूढ जे आसती ॥ केलें म्हणती ते आपण ॥ ८० ॥

प्रकृती गुणातें नोळखती ॥ व्यर्थचि अभिमान शिरिं घेती ॥
अतां सज्ञानाची कैसी स्थिती ॥ तेचि पुढती बोलिजेल ॥ ८१ ॥ २८ ॥

तत्वज्ञ जो कां विचारवंत ॥ तो महाबाहो अैसा वर्तत ॥
कर्मविभागी गुण म्हणत ॥ गुणा अैसे सत्य कर्म घडे ॥ ८२ ॥

इन्द्रियें हिं स्वविषईं विचरति ॥ त्या हि कडे लावी सर्वगुंती ॥
गुणी गुणाची वर्तती स्थिती ॥ जाणे चित्ति होउनि द्रष्टा ॥ ८३ ॥

कार्मं न सज्जुनि अणुहीं ॥ कर्मं करिता होय सर्व हीं ॥
मूढ सज्जति कर्मांचा ठाईं ॥ अभिमान देहिं धरूनियां ॥ ८४ ॥ २९ ॥

प्रकृती गुणें करूनि दृढ ॥ जाहाले आसति जे मूढ ॥
विषयेन्द्रियांचें कर्म गोड ॥ ज्यांसि वाड गमतसे ॥ ८५ ॥

म्हणोनि ते जाणते नव्हेति ॥ असर्वज्ञ महामंदमती ॥
सर्वथा चळउं नये त्यां प्रति ॥ तेणेचि रिती कर्म कीजे ॥ ८६ ॥

अहंकाराची नसावी मात ॥ तुं हीं त्यागीं मींपणाचा हेत ॥
मीपण जावयाचा पंथ ॥ असे असंत तो ऐसा ॥ ८७ ॥ ३० ॥

मज सर्व कर्मांची करणी ॥ अध्यात्म बुद्धी करूनि ॥
समर्पिं येकनिष्ठ होउनि ॥ फलाशा मनिं न धरूनियां ॥ ८८ ॥

निराशा ऐसें याचेंचि नाव ॥ निर्ममत्वाचा ऐकभाव ॥
माझें काहिं नव्हे हें माईक सर्व ॥ हृदिस्थ देव ईश्वर असे ॥ ८९ ॥

हा सकळ हि पसारा त्याचा ॥ स्यां अभिमान धरूं नये याचा ॥
ऐसा पंथ लक्षुनि विवेकाचा ॥ अहंतेचा पुसी ठावो ॥ ९० ॥

येणेंपरिं करुनि विचार ॥ होउनियां विगत ज्वर ॥
वोडवल्या युद्धाचा अंगीकार ॥ करिं साचार मम मतें ॥ ९१ ॥ ३१ ॥

हें माझें मत अभिनव ॥ नित्य अनुष्ठिति जे मानव ॥
श्रद्धा भक्ति धरुनि भाव ॥ असूयेचें नांव नेघतां करा ॥ ९२ ॥

असूया म्हणिजे ते ऐसी ॥ काय हें मत काढिलें विशेषिं ॥
दोष ठेवणें माझिया बुद्धीसी ॥ नये मनासि म्हणोनियां ॥ ९३ ॥

ऐसी असूयां ज्यांसि नाहिं ॥ ते कर्मांपासुनि सुटती सर्वही ॥
जे असूया धरिती हृदईं ॥ बोलिजेल काहिं गति त्यांची ॥ ९४ ॥ ३२ ॥

जे कोणिंहु याची असूया करिती ॥ म्हणिजे या मताला निंदिती ॥
याचें अनुष्ठान न करिती ॥ विमूढ निश्चितीं ते जाण ॥ ९५ ॥

ते सर्वज्ञानापासुनि ॥ पाप बुद्धिनष्ट अवगुणिं ॥
चेवती निःसंशये करूनि ॥ अचेत सज्जनिं मन्दमती ॥ ९६ ॥

तुं भाविसील येणें प्रकारें ॥ हें मत तरिं दिसतें बरें ॥
न प्रवर्तती येथें कां आदरें ॥ कारण अदर ऐक त्याचें ॥ ९७ ॥ ३३ ॥

जाहाला जर्‍हि ज्ञानवंत ॥ तर्‍हि प्रकृतिगुणें तो चेष्टित ॥
ते नाचवि तेवि नृत्य ॥ करी सत्य निःसंशय ॥ ९८ ॥

जनि येक प्रगट गोष्टी ॥ श्रीराम जो कां कोदंडमुष्टि ॥
तो शयनिं निजेला भूपुष्टि ॥ झांकुनि दृष्टि सावकाश ॥ ९९ ॥

चरणसंवाहन वायोसुत ॥ करीता होता सावाचित ॥
प्रकृतीनें त्याच्या मनांत ॥ कुबुद्धी किंचित उपजाविली ॥ १०० ॥

त्यावरि अैसें भाविलें हनुमंतें ॥ गाढ निद्रा लागलीसे स्वामीतें ॥
दाटलें घुर्मीचें भरितें ॥ स्मरणचित्तें नाहिं कदां ॥ १०१ ॥

अैसी निद्रा मनुष्यासि आसावि ॥ अवतारि पुरुषासि नसावि ॥
हें महाचोज वाटतसे जिविं ॥ देव निद्रार्णवि मग्न जाला ॥ १०२ ॥

गेलियां हिं आंगावरूनि सर्प ॥ परवीरांचा हरिता दर्प ॥
तोहा रामरूपें कोटि कंदर्प ॥ न चेवे अल्प तेवि दिसतें ॥ १०३ ॥

याची परीक्षा करावी स्वच्छ ॥ प्राणी हलुची नेउनि पुच्छ ॥
आपुलें घालावें म्हणोनि तुच्छ ॥ बुद्धिवातवत्स धरिता जाला ॥ १०४ ॥

मग पुच्छाग्राचा सेंडा सेंखीं ॥ त्यासि आणोनि फार बारकी ॥
घालावया नेला राघवाचे नाकिं ॥ उठिला येकाकीं अंतरसाक्षी ॥ १०५ ॥

तेणें भयातुर जाला हनुमंत ॥ उभा राहिला जोडुनि हात ॥
गद्‌गदा हांसिला रघुनाथ ॥ प्रकृती चेष्टी जाणोनियां ॥ १०६ ॥

म्हणे भिऊं नको गा मारुती ॥ तांरिली असे वानर आकृती ॥
त्या आकृतीची जाण हे मती ॥ आत्म्या प्रति शब्द नसे ॥ १०७ ॥

अैसें बोलतांचि कृपाघन ॥ बाष्पें भरूनि दोन्हि नयन ॥
पायांसि लागला हनुमान ॥ अन्याय मानुनि अत्यंत मनिं ॥ १०८ ॥

तो रणरंगधीरें आलिंगिला ॥ उपरि समाधानातें पावविला ॥
एवं प्रकृतीचा स्वभाव भला ॥ असे आगळा येणेंपरि ॥ १०९ ॥

प्रकृतीचीया अनुसंधानें ॥ हें कवीचें जाणाजि बोलणें ॥
पुढें काय बोलिलें नारायणें ॥ येकाग्रमनें ते ऐका ॥ ११० ॥

ज्ञानी ही प्रकृतीसि वश्य होति ॥ ऐसें बोलिला होता गोपती ॥
पूर्वकर्मानुसार प्रकृती ॥ बोढि चित्तिं ज्ञानियांसि ॥ १११ ॥

म्हणोनि प्रकृतिवशें भूतें ॥ जाती आपुलालियां पंथें ॥
निग्रहें काय कीजे तमातें ॥ केलीयां हिं वशातें न येती तें ॥ ११२ ॥

येणें तुझें कल्पील ऐसें मन ॥ न चालेची जरि प्रयत्न ॥
तरि सुखें नसावें कां पडोन ॥ होणार आपण होईल बळें ॥ ११३ ॥

तरि येथ असे सूक्ष्म उपाव ॥ यत्न करावावि अवश्यमेव ॥
रागद्वेषाची नातळावी सींव ॥ तोचि अभिप्राव निरोपिजेल ॥ ११४ ॥ ३४ ॥

इन्द्रियांचिया प्रियाप्रिय अर्थिं ॥ रागद्वेष तिष्ठत असती ॥
उत्तम विषईं सदा प्रीती ॥ राग त्याप्रति म्हणिजेतसे ॥ ११५ ॥

अप्रिय विषयांचा कांटाळा ॥ द्वेष नाम बोलिजे त्याला ॥
येवं प्रियाप्रिय इन्द्रियांला ॥ भावनेचा चाळा स्वभावें आसे ॥ ११६ ॥

येवं रागद्वेष सितरावया ॥ इन्द्रियांचेनि पंथें धनंजया ॥
बैसले वश होउं नये यया ॥ स्वधर्म सखया रक्षावा बळें ॥ ११७ ॥ ३५ ॥

अवगुणिं जाला जर्हि स्वधर्म ॥ तर्हिं तो यशस्कर परम ॥
परधर्म आसल्यां हिं उत्तम ॥ त्याचें नाम घेवोंचि नये ॥ ११८ ॥

उत्तम परधर्माहुनि ॥ स्वधर्माचि सुगम जनिं ॥
स्वधर्मिं मरण हीं गुणखाणि ॥ श्रेय आणुनि पल्लविं पाडी ॥ ११९ ॥

तैसा नव्हे परधर्म उत्तम ॥ तो भयप्राप्तकरी भीम ॥
म्हणोनि भयावह त्याचें नाम ॥ ऐकोनि वीरोत्तम पार्थ बोले ॥ १२० ॥

अर्जुन उवाच ॥ ३६ ॥

अर्जुन म्हणे पुरुषा यया ॥ कोण प्रेरी पाप करावया ॥
अनिच्छा असतां हिं वार्ष्णेया ॥ बलात्कार तया कोण करी ॥ १२१ ॥

आपुली टाकुनि हित शुद्धी ॥ अनहितीं घालितो कां बुद्धी ॥
हा माझा तुं संशय छेदीं ॥ ऐकोनि कृपानिधी तो बोले ॥ १२२ ॥

श्रीभगवानुवाच ॥ ३७ ॥

काम क्रोध हें जगिं दोन्हि ॥ मित्रत्वें असती येकपणीं ॥
कामाची काहीं होतांची हानी ॥ माह्या तेचि क्षणिं क्रोध उठे ॥ १२३ ॥

दोघे येक हे अयेव ॥ म्हणोनि कामाचेंचि क्रोध नांव ॥
रजापासाव ज्याचा उद्भव ॥ न पुरे हांवं कदापि हि ॥ १२४ ॥

त्रैलोक्य राज्य प्राप्तीनें हिं उत्तम ॥ तृप्तना न मनीच कदां काम ॥
म्हणोनि हा पातकी परम ॥ वैरी निभ्रम पैं होय ॥ १२५ ॥

ऐसियाची समज तुं गती ॥ आणीक ही किती येक स्थिती ॥
सांगीजेल याचीच सुमती ॥ मना प्रती आणावीतां ॥ १२६ ॥ ३८ ॥

धूमें करूनि आवरेपावक ॥ किं मळें करूनि आरसा चोख ॥
जारें करूनि गर्भ देख ॥ आवरिला लोक तैसा कामें ॥ १२७ ॥ ३९ ॥

मागें सांगीतले दृष्टांत तीन ॥ तेवि या कामें ज्ञानियांचे ज्ञान ॥
आटोपिलें नित्य वैरें करून ॥ हित लक्षण तें नाशी ॥ १२८ ॥

कामरूपें हा होय अग्नी ॥ कामना पुरवितांचि क्षणी ॥
वाढे तृप्तीते न मानुनि ॥ न पुरे निदानिं यासि कांहि ॥ १२९ ॥

आतां अधिष्ठान याचें कोण तें ॥ कोण्या यत्ने यासि आवरिजेतें ॥
ऐसें तुज गमलियां चित्तें ॥ त्याचि अर्थे निरोपितो मीं ॥ १३० ॥ ४० ॥

याचे राहातें मुख्य स्थळ ॥ इन्द्रिय आणि मन केवळ ॥
मग बुद्धीचे आवरी बळ ॥ बैसे अढळ त्रयाधारें ॥ १३१ ॥

इन्द्रिय विषयासि पाहाती ॥ म्हणोनि ते होय प्रथमवस्ती ॥
मग ते मनें अपेक्षिजेति ॥ म्हणू निरुति तें दुसरें ॥ १३२ ॥

मन संकल्प विकल्प करितां ॥ बुद्धि निश्चय करी भोगार्थी ॥
तें तिसरें सदन ताता ॥ होय तत्वता कामाचें या ॥ १३३ ॥

या तिहिं स्थळिं थारा करुनि ॥ देह धरणार जे कां प्राणी ॥
लोपि त्यांचीया ज्ञाना लागुनि ॥ नेमें करूनि पैं आवरे ॥ १३४ ॥ ४१ ॥

तस्मात प्रथम इन्द्रियातें ॥ भरतर्षभा नेमीं तुं चित्तें ॥
स्वधर्मीं च वागवी त्यातें ॥ नेम उचितें हाचि मुख्य ॥ १३५ ॥

नेमुनि इन्द्रिय समुदाय ॥ मग या पापियांचा करिं जये ॥
जय म्हणिजे करणें क्षये ॥ जो नाशिता होय ज्ञानविज्ञान ॥ १३६ ॥

ज्ञानविज्ञान नाशिता काम ॥ याचा जय केलियां प्रथम ॥
हातासि येईल पर ब्रह्म ॥ त्याचा अनुक्रम परिस आतां ॥ १३७ ॥ ४२ ॥

स्थूल शरीरासि इन्द्रियें लागली ॥ ज्यांचेनि स्थूलाची ब्रह्मगोळि ॥
राहटी घडतसे चांगली ॥ पर बोलिलीं या स्तवनें ॥ १३८ ॥

आतां इन्द्रियें जें नेत्रादिकें ॥ ते फिरवीजेती मनें येकें ॥
म्हणोनि मन त्याहुनि निकें ॥ परतें विवेकें पैं होये ॥ १३९ ॥

संकल्प विकल्प मना अंतरिं ॥ बुद्धी तयाचा निश्चयो करी ॥
यास्तव मना परतें निर्धारीं ॥ आत्मा निर्विकारी तीहुनि पर ॥ १४० ॥

तो बुद्धीसी चेष्टवीत नाहिं ॥ परि त्याचेनि संगें बुद्धि पाहिं ॥
चेष्टतसे सकळांचिये देहिं ॥ चुंबक न्याईं लोहापरिं ॥ १४१ ॥

म्हणोनियां त्यासि विचित्र ॥ बुद्धिप्रकाशक आरोपमात्र ॥
पूर्वपक्षें आलासें सुचित्र ॥ सिद्धांती स्वतंत्र जैसा तैसा ॥ १४२ ॥

मायेचेनिगुणें आरोप । तेंचि पूर्वपक्षाचें रूप ॥
माया निरासें तो निर्लेप ॥ सिद्धांत स्वरूप म्हणिजे त्यासि ॥ १४३ ॥ ४३ ॥

येवं बुद्धीनेंचि बुद्धिपरता ॥ आत्मा जाणोनियां तत्वता ॥
करूनि बुद्धिची स्थिरता ॥ निजानंदता अनुभवि ॥ १४४ ॥

मग महावाक्य हो हा प्रसिद्ध ॥ जिंक कामरूपी शत्रु दुरासद ॥
येणेंपरिं अर्जुनासि प्रबोध ॥ करितां गोविंद तो जाहाला ॥ १४५ ॥

गीतेचा हा तृतीयाध्याय ॥ धृतराष्ट्रासि सांगे संजय ॥
जन्मेजय परिक्षितीचा तनय ॥ त्यासि अन्वयें वैशंपायन ॥ १४६ ॥

नैमिषवासी जे मुनिजन ॥ सूत त्यांसि करी निरूपण ॥
पुढील कथा येकाग्रमन ॥ अैका सावधान माधव म्हणे ॥ १४७ ॥

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि भगवद्गीतासूपनिषत्सु
ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
कर्मब्रह्मयोगो नाम तृतीयोध्यायः ॥

तृतीयपादे षडक्षरे— विनाशितं येन, विपाटितं येन, विखंडितं येन। **पुनः**— समस्तदैन्यम्, सदारिचक्रम्, पुरोरिशौर्यम, द्विषां कदम्बम ।।

चतुर्थपादे— नीलारविन्दैः, पयोधरौघैः, मेघप्रतानैः, कलापिवारैः। **पुनः**— सदृशप्रशस्तः, सदृशस्सदैव, सुतरां समानः, प्रतितुल्यमूर्तिः, समदीप्तियुक्तः इत्यादि योज्यम् ।।

(इतीन्द्रवज्रा)

इदानीं वंशस्थवृत्तेन किंचिद्वर्ण्यते ।।

तत्र प्रथमपादे – प्रफुल्लनीलोत्पल, अनिन्दितेन्दीवर[1] । **पुनः**— लोललोचना, चारुलोचना, मञ्जुलेक्षणा ।।

द्वितीयपादे— बन्धुप्रतिद्वन्दि, वितन्द्रचन्द्राभ, शशिप्रतीकाश। **पुनः**— मुखाम्बुजद्युतिः, शुभास्यपङ्कजा, चरोरुलोचना[2] ।।

तृतीयपादे — शिरीषपुष्पप्रभ, मृणाळनाळोपम, शिरीषमालासम । **पुनरत्रैव** —देहमार्दवा, कोमलच्छविः, बाहुवल्लरी ।।

चतुर्थपादे — जगन्मनः, मनो नृणाम्, जगत्त्रयम, (पुनरत्रैव —[3] मोहयते, रञ्जयते)। **पुनरत्रैव** —नितम्बिनी, विलासिनी, कलावती ।।

पुनरनेनैव वृत्तेन — (प्रथमपादे)— सुजातपद्मच्छद, विकासिपद्मोत्तम । **पुनः** — लोललोचनः, चारुलोचनः, मञ्जुलेक्षणः ।।

द्वितीयपादे— निशाकरस्पर्धि, सरोरुहच्छाय । **पुनः**— परिस्फुरन्मुख, लसन्मुखच्छवि, मुखप्रकाशवान ।।

तृतीयपादे— समुद्यतेन्द्रध्वज, करीन्द्रहस्तोपम । **पुनः**— शोभिदोर्लतः, वीर्यवद्भुजः, बाहुदुःसहः ।।

चतुर्थपादे— जयत्यसौ, चकास्त्ययम्, विराजते। **पुनः**— कीर्तिभरैः, सर्वगुणैः। **पुनरत्र**— अलङ्कृतः, अनुद्रुतः, इत्यादि योज्यम ।।

---

1. प्रकाशशोणोत्पल – (ख) पाठः। 2. विलोललोचना – (ख) पाठः। 3. मोदयते।

अधुना द्रुतविलम्बितं (वृत्तम्) ॥

तत्र प्रथमपादे — विकचकैरवसञ्चय, विशदशारदवारिद, सितसरोजवरव्रज । पुनः— सोदरम, सन्निभम, भास्वरम, दीप्तिमत ॥

द्वितीयपादे— चरति, लसति, किरति, सरति, मिलति, जयति । पुनः— यस्य, तस्य, कस्य इत्यादि । पुनः— यशः, महः, विभा, गुणः । पुनः-- भुवनत्रये, पृथिवीतले, भुवनोदरे ॥

तृतीयपादे— सकलवत्सलता, निखिलशिल्पकला । पुनः-- मिलनक्षमः, क्रममन्दिरम ॥

चतुर्थपादे-- पतिरसौ, क्षितिपतिः, हिमरुचिः । पुनः-- स पुरः परिदृश्यते, स सदा भुवि शोभते इत्यादि योज्यम ॥

(इति द्रुतविलम्बितम्)

अधुना वसन्ततिलकं वदामि ॥

प्रथमपादे-- शोभासमुद्रसुभगः, विद्वज्जनैः परिवृतः, सर्वाङ्गसुन्दरवपुः, वेदान्तशास्त्र-निरतः, विद्याविनोदरसिकः । पुनः-- जगतीतलेऽस्मिन, जगतो विधाता, परितश्च कर्ता, भुवने निकामम ॥

द्वितीयपादे-- प्रालेयजालसरसा, नीहारपाटनरुचा, स्फाराभ्रविन्दुनिवहैः, शीतांशु-दीधितिगुणैः, वर्षोपलौघनिवहैः, काशप्रकाशनिकरैः, मल्लीप्रसूननिचयैः, कैलासकाश-विमलैः, श्रीखण्डपिण्डविशदैः, संघृष्टचन्दनचयैः, काशप्रकाशविसरैः । पुनः-- प्रतिभाति चन्द्रः, भुवने विभाति, परिराजतेऽयम, जलदप्रतीपः, प्रतिभाति भीमः ॥

* (तृतीये चरणे — एकान्तकान्तविधिना, स्वाचारदाननिरतः, यः स्वांतसद्मनिकटे । पुनः— प्रतिमः पुराणः, मम देहि सत्यं ॥

चतुर्थचरणे — लोकेशदेवसहितः, वारीशवाणिविभवैः । पुनः — गृहमागतोऽस्ति, सखि मेऽद्य दृष्टः, प्रतिभाति मेघः, सुरलोकवेत्ता) इत्यादि योज्यम् ॥

पुनरनेनैव (वृत्तेन) कृष्णवर्णनम् ॥

---

* धनुश्चिन्हान्तर्गतो भागः (ख) मातृकास्थः ।

नीलीसमूहविभवैः, स्फूर्यत्कपाटकुशलैः, अम्भोधरद्युतिचयैः, इन्दीवरस्फुटरुचा, कादम्बिनी-रुचिचयैः । पुनः — सदृशो विभाति, समतामुपैति, सदृशत्वमेति ॥

पुना रक्तवर्णना — बन्धूकपुष्पनिकरैः, दात्यूहलोचनचयैः, सन्ध्याप्रकाशविसरैः, लाक्षा-रसैरभिनवैः, माञ्जिष्ठरागपटलैः । पुनः — सदृशादिसम्बन्धः ॥

पुनरनेन पीतवर्णना — चामीकरस्फुटरुचा, जाम्बूनदस्य महसा, चामीकरद्युतिमुखा, विद्युत्प्रभाभिरभितः, उद्भासुरार्ककिरणैः, उद्भासिचम्पकचयैः । पुनः — सदृशादिसम्बन्धः ॥

पुनरनेन वृत्तेन भण्यते । तत्र प्रथमपादे — संसारसागर, दुःखैकवारिधि । पुनः — समुत्तरणेषु, विलङ्घनकर्म, सुखस्थितपोत, निवर्तनधर्म । पुनः — दक्षः, रूपः, योग्यः ॥

द्वितीयपादे — लोकेषु कीर्तिसमुपार्जन, सर्वप्रजासु भगवान्, श्रेयोभिलाषपरिपालन, लक्ष्मीविलासशुभगीकृत, सम्पत्तिसंचयवशीकृत । पुनः — कामुकोयं, भक्तिनम्रः, भक्तिनेयः, भक्तिगम्यः, सर्वगात्रः* ॥

तृतीयपादे — निश्शेषदेवपरिपूजित, देवासुरादिजनवन्दित, देवेन्द्रमौलिपरिशोभित, देवादिमौलिमणिशोभित, सद्योविकासिकमलोद्यम । पुनः — पादयुग्मः, पादपीठः, पत्सरोजः, पादपद्मः ॥

चतुर्थपादे— भद्रं करोतु भवतामिह, सम्यक्करोतु कुशलं तव, श्रेयो विलोकयतु सम्प्रति, भद्रं ददातु नितरां त्वयि, दूरीकरोतु दुरितं तव, पापक्षयं वितनुतां तव । पुनः— वासुदेवः, पद्मनाभः, रामदेवः, रामभद्रः, नीलकण्ठः, चन्द्रमौलिः, मञ्जुघोषः, वित्तनाथः, राजराजः ॥

(इति वसन्ततिलकम्)

अधुना मालिनीछन्दः ॥

तत्र प्रथमपादे— नवसरसिजजालैः, विकचकुसुमसङ्घैः, शशधरकरवारैः, नवनलिन-वितानैः, विकसितनवपद्मैः, सरसिजसमुदायैः, मलयजरसजालैः । पुनः— सन्निभालोक एषः,

* भक्तमेयः (ख) पाठः ।

सन्निभोऽयं सदैव, सर्वदा तुल्यकान्तिः, सर्वदैवोपमेयः, तुल्यरूपप्रकाशः, सन्ततं तस्य मूर्तिः, निर्भरोद्भासिरूपः ॥

द्वितीयपादे— प्रसरति करवालः, स्फुरति किरणराशिः जयति किरणराशिः । यस्य, तस्य इत्यादि योज्यम । पुनः— रम्यः प्रकामम , रम्यो निकामम , संश्लाघनीयः, सम्प्रेक्षणीयः ॥

तृतीयपादे— ([1] जनपतिरुचिरौघैः, प्रसरति रतिजालं, रतिमिह तनुतेत्र । पुनः—) भास्करोऽयं पुरस्तात , वारिवाहो महीयान[2] ॥

चतुर्थपादे— कृततिमिरनिरासः, दधदुदयविनोदः, सुभगवचनरम्यः, बहुमालिन-विनाशः, मुनिवचनविनोदी । पुनः— निर्मितोऽयं विधात्रा, सर्वलोकानुरागी, सज्जनस्योपकारी, प्राणिनां कर्मदक्षः, दीप्यमानः पृथिव्याम , माननीयो जगत्याम इत्यादि योज्यम ॥

पुनरनेनैव (वृत्तेन) । प्रथमपादे— नवजलधरजालैः, अभिनवघनजालैः, समरगज-घटाभिः, कुवलयदलजालैः, पिककुलतरलौघैः । पुनः— सन्निभादिसम्बन्धः । पुनः — कनक-निवहभासा, रुचिरकनकजालैः, शतकुसुमसमूहैः, बहुतरहरितालैः । पुनः— संनिभादिसम्बन्धः ॥

सर्वत्र चतुर्थपादे— प्रसरति भुवि नित्यं, स जयति भुवि नित्यं, हरति दुरितराशिं, धरति भुवनमेकः, स्फुरति जगति दानैः । पुनः— सर्वदा दुर्निवारः, चन्द्रबिम्बस्वरूपः, वैरि-कान्ताकृतान्तः, कामिनीगीतकीर्तिः, भाति लोके सदैव (इत्यादि योज्यम ।)

इति मालिनीच्छन्दस्समाप्तम् ॥

अथ शिखरिणीछन्दः ॥

प्रथमपादे — महाशीलः श्लाघ्यः, कलानामाधारः, कलाशिक्षाभिज्ञः, विशालोऽयं धीमान , क्षमाशीलोपेतः, सदा तर्कोद्युक्तः, प्रशस्ताभिप्रायः । पुनः— प्रथिततरुणः, मदनविजयी, रतिपति-समः, विनयसहितः, जननसुकृतः, हिमकरमखः, स्मरसमवपुः, हरिनिभमहाः । पुनः — निर्मलयशाः, प्रीतिसहितः, पङ्कजमुखः, सुन्दरगुणः, पण्डितमतिः, पावनवपुः, शक्रसदृशः ॥

द्वितीयपादे —परार्थस्सर्वेषां, स्फुरल्लोलाक्षेपः, रिपूणां तेजस्वी, सदा श्वेताकारः पुनः — विगतकलुषः, गलितदुरितः, हृतमदबलः, हरिसमरुचिः, जनपदमतः । पुनः — सद्गुणरतः, धीरसहितः, निर्मलरुचिः, गौरवदनः तत्त्वनिपुणः, चारुवदनः ॥

---

1. कुंडलीकृतो भागः 'ख' मातृकायां । 2. यामिनीनाथ एषः 'ख' मातृकायां ।

तृतीयपादे—निवासश्शूराणां, रिपूणां विश्रम्यः, प्रशस्यस्सर्वेषां, प्रसूतिः पुण्यानां । पुनः—द्विजवरनतः, जलनिधिसमः, कमलवदनः, सुखजितवपुः । पुनः—वीररुचिरः, वीरसुभगः, कोकिलवचाः, वारणगतिः, युक्तिसरलः, दानसहितः, सत्पथरतः, सत्यनिरतः ॥

चतुर्थपादे— कुबेरप्रायोऽयं, प्रसिद्धः प्रज्ञाभिः, स्फुरत्काव्यावासः, महाशास्त्राभिज्ञः, सदाराध्यो नृणां । पुनः—नरपतिरयं, धनपतिरसौ, द्विजकुलगतिः, प्रकटितयशाः, विनयसहितः । पुनः— भाति नियतं, दुस्सहमहाः, साधुवसतिः, सज्जनगृहं, सभ्यचरितः (इत्यादि योज्यम्) ॥

पुनरनेनैव (वृत्तेन) । प्रथमपादे— गुणिग्रामाभोग्यः, गतोपि प्रख्यातः, जगद्गण्यो धीभिः, जनस्तुत्याचारः, प्रसिद्धो लोकेऽस्मिन् , महाप्रज्ञायुक्तः, सदा शीलश्लाघ्यः, कलानामाधारः, क्षमाशीलोपेतः । पुनः— स्मरसमवपुः, नरपतिसमः, कमलवदनः, मनसिजनिभः, सुभगवदनः । पुनः— निर्मलयशाः, कीर्तिनिलयः, विश्रुतयशाः, कीर्तिदयितः, प्रेमनिलयः, स्नेहभवनम् ॥

द्वितीयपादे— हतद्वेषिव्रातः, क्षुधारोषव्याधः, द्विषत्क्रोधच्छेदी, यतिव्रातप्रीतः । (पुनः–) विगतकलुषः, दलितदुरितः, दलितसुकृतः, विनयसहितः, मदनविजयी, हतमदबलः, शतमखसमः । पुनः—पण्डितमतिः, गौरवदनः नीतिनिपुणः, तत्त्वनिपुणः, शास्त्रसहितः, कार्यकुशलः, शुद्धहृदयः ॥

तृतीयपादे— शिशुक्रीडाधीरः, महाधर्मस्थानं, गृहं पुण्यौघानां, सुखोत्पादक्षेत्रं । पुनः— शतमखसमः, सुरसममतिः, मृगपतिगतिः, जनधृतिनिधिः, परभृतवचाः, गुरुजनमतः, द्विजकुलनतः । पुनः— शुद्धचरितः, चारुवदनः, विश्रुतवचाः, दानसहितः, शत्रुदमनः ॥

चतुर्थपादे— भवान् जीयात्कल्पं, सुदीर्घं जीयास्त्वं, भवान् जैत्रो भूयात्, जय त्वं निश्शङ्कः । पुनः— धनपतिपरिस्पर्धिविभवः, गुणिजनसुखोद्भासिमहिमा, गुरुतररिपून्मूलनकरः, गुणिगणमतः सर्वविजयी इत्यादि योज्यम् ॥

इति शिखरिणीच्छन्दः ॥

अथ मन्दाक्रान्ता ॥

तत्रादौ प्रथमपादे—क्षान्तिप्राप्तः, प्राप्तक्षान्तिः, प्रज्ञागण्यः, पुण्यप्रज्ञः, स्तुत्याचारः, शीलश्लाघ्यः । पुनः— स्मरसमवपुः, रतिपतिनिभः, कमलवदनः, गुणनिधिरयम् , नरपतिसमः,

सुभगवदनः, शुभनिजगृहः। पुनः — क्षीरसङ्काशकीर्तिः, कीर्तिधौतान्तरिक्षः, कीर्तिधौतत्रिलोकः, कीर्तिधौतैककामी, वेश्मविक्रान्तकीर्तिः, सज्जनानन्दकन्दः॥

द्वितीयपादे— विश्वप्रेक्ष्यः, मानोन्माथी, वीरोच्छेदी, योगाभ्यासः, चन्द्रज्योत्स्ना। पुनः— गलितकलुषः, गलितदुरितः, जनितसुकृतः, विनयसहितः, मदनविजयी, जितरणवपुः, अविगतयशाः। पुनः— सम्मतः पण्डितानाम्, धीमतां धीसुधीरः, चारुचारित्रचन्द्रः, नीतिशास्त्रैकवेत्ता, सर्वशास्त्रैकवेदी॥

तृतीयपादे— धर्मासारः, सम्यक्स्तुत्यः, पुण्यप्रायः, पुण्यो धन्यः, पुण्यारण्यः, सौख्याचारः, लक्ष्मीमित्रम्। पुनः— बहुमतगतिः, भुवनविजितः, क्षयितकलुषः, कृतजनसुखः, प्रकृतिसुभगः, स्थितजनमनाः। पुनः— सर्वदा मूर्धमूर्धा, सर्वदोद्भूतभूतिः, चारुलब्धप्रतिष्ठः, [1]सुस्वभावानुभावः, युक्तमेषो रसज्ञः, शुद्धधैर्यैकसिन्धुः, सुष्ठु लब्धप्रतिष्ठः॥

चतुर्थपादे— दीर्घं जीयात्, चारुर्भूयात्, सौख्यैस्सेव्यः, कीर्त्या व्याप्तः, बन्धुप्रेमा, सद्भिः पूज्यः। पुनः— धनपतिसमः, दशरथसमः, मुनिजनसमः, हिमगिरिनिभः, बलरिपुसमः, गुणगणनिधिः। पुनः— देवचन्द्राभिधेयः, विश्ववागीश्वरश्रीः, वासुदेवस्वरूपः, देवगोविन्दचन्द्रः, बालको वासुदेवः इत्यादि योज्यम्॥

पुनरनेन (वृत्तेन) प्रथमपादे— धर्माचारः, पुण्याचारः, तथ्याचारः, चन्द्रप्रख्यः, दिव्याकारः, देवप्रख्यः। पुनः— पशुपतिसमः, गुणिगणमतः, बहुजनमतः, हरिहरनिभः, निहितदुरितः, सुविहितमतिः[2] कमलवदनः, निपुणतरधीः, सुविमलमनाः, नलिननयनः। पुनः— सर्वदा सेवनीयः, वन्दनीयो जनानाम्, विद्यया देवकल्पः, वारिराशिप्रकाशः, सिन्धुसारोपमेयः, निर्जितारातिचक्रः, निर्जिताशेषवादी, पण्डितोऽयं महीयान्, वन्दिभिस्सेव्यमानः, धीमतामग्रगण्यः॥

द्वितीयपादे— ख्यातः क्षान्त्या, त्यक्तः पापैः, युक्तिख्यातः, विश्वस्तोऽयं, प्रीत्या युक्तः, साधुश्लाघ्यः, उद्यत्तेजाः। पुनः— विनयसहितः, गुणिगणरतः, सुमतिनिलयः, प्रहृतकलुषः, हतरिपुजनः, पृथुजययुतः। पुनः— चारुचामीकरश्रीः, चन्द्रकर्पूरकीर्तिः, शुद्धगीतप्रभावः, काव्यजातौ विधिज्ञः, कामिनीचित्तहारी, यामिनीनाथकल्पः, भास्वता तुल्यकान्तिः, देवदेवावतारः, धर्मविद्याविशुद्धः॥

1. शुभ्रभावानुभावः 'ख' पाठः। 2. शुचिहितमतः 'ख' पाठः।

तृतीयपादे— राज्ञः स्वामी, श्रेयोवासः, संख्यातोऽयम् , कालश्शक्तौ, शूरः श्रेयान् , विद्वान् सद्यः, प्रज्ञावासः, * सत्याचारः । पुनः— शशिसममुखः, विधुसममुखः, सुकृतसहितः, जितजिनचरः, व्रतकृशवपुः, हरिहरमहान् , सकलगुणवान् , सुभगवदनः । पुनः— कार्यशीलो विशालः, सर्वविद्याभिरामः, पञ्चबाणोपमेयः, व्यक्तकन्दर्पकान्तिः, पङ्कजागारगौरः, द्वेषिणां दुस्सहार्थः ॥

चतुर्थपादे— लक्ष्मीयुक्तः, मायाहीनः, भास्वान् भासा, ख्यातः कीर्त्या, प्रज्ञायुक्तः । पुनः— विनयसहितः, निपुणतरधीः, मनसिजसमः, शशिनिभरुचिः, शशधरनिभः, रुचिरवदनः, ललितगमनः, सुकृतिसदयः, सरसिजमुखः । पुनः— राजते शुद्धसेतुः, प्रेक्ष्यते पण्डितौघैः, बाणवाणीविनोदी, सर्वदा शुद्धधर्मः, सेव्यमानो महद्भिः, वन्द्यमानस्सुधीभिः, चन्द्रविस्फार-लक्ष्मीः, रम्यराजीवनेत्रः, सर्वलोकोपकारी (इत्यादि योज्यम् ॥)

अथ शार्दूलविक्रीडितम् ॥

तत्र प्रथमपादे— संख्यातो गुणशालिनां गुणमयः, शास्त्राणामयमेक एव कुशलः, प्रज्ञानां निजभूमिरेष नियतं, सर्वेषां गुणशालिनामतिमहान् । पुनः— कर्मप्रधानोन्नतिः, संरक्त-चित्तो जने ॥

द्वितीयपादे— चन्द्राकारगुणप्रकाशसुभगः, दुर्वारारिघटाविघट्टनपटुः, यः काव्ये गणितो महाकविजनैः, लोकानामुपकारकः प्रतिदिनं । पुनः— प्रज्ञावतामग्रणीः, दानेन कर्णोपमः, प्राणैरयं सुस्वरः, नित्यं गुणैः संयुतः ॥

तृतीयपादे — स्फूर्यत्कुन्दसमूहनिर्मलयशाः, कीर्त्योल्लंघितसप्तवारिधिपयः, प्रज्ञाभिर्गुरु-सन्निभो गुणवतां । पुनः —विद्याविनोदी स्वयम् , श्रीमान् प्रशस्यो गुणैः, पुण्यात्मनामग्रणीः ॥

चतुर्थपादे — तर्कोदर्कविशुद्धशुद्धचरितः, श्रेयान् सर्वजनेषु निर्मलमतिः, शक्त्या निर्जित-सारशत्रुनिवहः । पुनः — वागीश्वरोऽयं नृपः, श्रीभीमदेवो नृपः, जीयादयं भूपतिः, भीमोऽय-मालोक्यताम् , विज्ञानपारायणः, विद्वानयं राजते (इत्यादि योज्यम् ॥

इति श्रीवादीन्द्रकविविरचिता
कविकर्पटीकरचना
समाप्ता ॥

श्री कृष्णार्पणमस्तु ॥

---

* प्रीत्याचारः 'ख' पाठः

மதிப்புரை.

நயனரோக சிகித்ஸாதீபம்
ஆசிரியர்
திரு டி. எஸ். அம்ருதலிங்கம் பிள்ளை அவர்கள்.
பதிப்பாசிரியர்
Dr. S. வெங்கடராஜன், L.I.M. (Regd)
கெ. 1969 ஸகாராயக்கன் தெரு, தஞ்சாவூர்.
பக்கங்கள் 32 விலை ரூ. 0—8—0

இந்நூல், பதிப்பாசிரியரால் அன்புடன் அளிக்கப்பட்டு வரப்பெற்றோம். "ஸர்வேந்த்ரியாணும் நயனம் ப்ரதானம்" என்பது பழமொழி. 'ஐம்பொறிகளுக்குள் கண்' முக்கியமானது என்பது அதன் பொருள். இதை நன்கு காப்பாற்றிவைத்துக் கொள்வதற்கு இன்றியமையாதனவாகிய பல முறைகளையும் ஆன்றோர் அழகாக எடுத்துரைத்துள்ளனர். மேலும் "கண்ணோய்" முதலியன வருவதற்கான காரணங்களையும் அவைகளை அகற்றுவதற்கான மருந்து வகைகளையும் அவர்கள் பரிவுடன் எளிய தமிழ்ப் பாட்டுக்களில் அமைத்துப் பாடியுள்ளார்கள். இத்துறையில் பழைய தஞ்சை அரண்மனை வைத்யர்களுள் முக்கியஸ்தராகிய இந்நூலாசிரியர் பரம்பரையாக ஒப்புயர்வற்ற அனுபவம் வாய்ந்தவர் என்பது யாவருமறிந்ததே. தற்போது முதுமைப்பருவத்திலிருக்கும் அன்னாருடைய அரிய அனுபவம் பிற்காலத்தவருக்கும் கிடைக்குமாறு, நமது தஞ்சை ஸரஸ்வதி மஹால் வைத்யர் திரு. Dr. S வெங்கடராஜன் அவர்கள் (இந்நூலின் பதிப்பாசிரியர்) ஷியாரை அணுகி, பல வருஷங்கள் சீடராக இருந்து அவருடைய உயரிய முறைகளை நன்கு கற்றதுடன் அன்னாரால் மனமுவந்து அளிக்கப்பட்ட செயற்கரிய பல மருந்துக்களையும் வைத்துக் கொண்டு எல்லோருக்கும் "கண்ணைக்கொடுத்து" வருவது மிகவும் ஸந்தோஷப்படவேண்டிய செய்தியாகும்.

இந்நூலில் அகஸ்தியர் அருளிய நயனவிதியிலிருந்து மிகவும் முக்கியமான சுமார் 30 பாடல்கள் ஆசிரியரின் அரிய தெளிவான உரையுடன் விளக்கப்பட்டுள்ளன. முதலில் உள்ள 8 பாட்டுக்கள் கண்ணுக்கு வியாதிகள் வருவதற்கான காரணங்களை விளக்கமாகக்கூறி அதன் மூலம் அவை வாராமல் காத்துக்கொள்வதற்குச் சிறந்த வழிகாட்டியாயமைந்துள்ளன. இந்த 8 பாட்டுக்களை யாவரும் மனப்பாடம் செய்து வைத்துக்கொள்வது மிக மிக அவசியம். பிறகு பலவகைப்பட்ட கண் வியாதிகளும் அவைகளுக்கான மருந்து வகைகளும் விளக்கப்படுகின்றன. முடிவில் ஔஷதப்பிரகரணம் என்னும் பெயருடன் மருந்துகள் செய்யும் விதங்களும் விவரிக்கப்பட்டுள்ளன. அவசியமான இடங்களில் பதிப்பாசிரியர் ஆங்கிலச் சொற்களையும் கொடுத்து உதவியுள்ளார். உரை நடை மிக எளிது. மிகவும் உபயோகமான பதிப்பு. அன்பர்கள் யாவரும் ஆர்வத்துடன் வாங்கிப்படித்துப் பயன் பெறவேண்டுமென்பது எமது அவா.

தஞ்சாவூர்
16—9—54

நாவல்பாக்கம்,
ஸ்ரீ தேவநாதாசாரியர்
வித்வான்
ஸரஸ்வதிமஹால் நூல் நிலையம்

Books Received.

TAMIL

1. திருஅரிசிற் களாப்புத்தூர்த் திருப்பதிகங்கள்.
2. திருக்கலயநல்லூர், திருப்பதிகம்.
3. திரிசிராமலை அந்தாதி.
4. பரமாணுப்புராணம்.
5. திருவாஞ்சியத்திருப்பதிகங்கள்.
6. சென்னையில் சமயப்பிரசாரத் திறப்புவிழா நிகழ்ச்சி.
7. திருநன்னிலத்துப் பெருங்கோயில் திருப்பதிகம்.
8. அறுவகைச்சமயம்.
9. திருக்கொண்டீச்சரத் திருப்பதிகங்கள்.
10. திருப்பனையூர்த் திருப்பதிகங்கள்
11. திருவிற்குடி வீரட்டானத் திருப்பதிகம்.
12. திருப்பயற்றூர்த் திருப்பதிகம்.
13. திரு இராமன் நீச்சரத் திருப்பதிகம்.
14. திருப்புகலூர்த் திருப்பதிகங்கள்.
—தருமபுரம் ஆதீனம், தருமபுரம்.
15. சங்கற்ப நிராகரணம்.
16. கவிராக்ஷஸ கச்சியப்பமுனிவர் பிரபந்தங்கள்.
17. மெய்கண்டசாத்திரம்.
18. திருமூலர் திருமந்திரம்-கயிலாய சித்தர் உரை.
19. திருமந்திர மாநாட்டுமலர்.
20. ஸ்ரீ மறைஞான சம்பந்தநாயனார் சைவச்சிறுநூல்கள்.
21. ஸ்ரீ கச்சியப்ப முனிவர் பிரபந்தங்கள் இரண்டாம்பகுதி.
22. சிவஞானபோதமும் பன்னிருதிருமுறையும்.
23. திரு உந்தியார் தெளிவுக்கட்டுரை.
24. மெய்கண்ட சாத்திரம்-போற்றிப் பஃறொடை.
—திருவாவடுதுறை ஆதீனம், திருவாவடுதுறை.
25. செம்பொருள்
—Panditha S. Krishnaveni-Ammal Retd Head Tamil Pandit, Lady Willingdon Training College, Madras.
26. சாமவேத சங்கிதை-சாயன பாடியம்-முதல் பாகம்.
27. Do Do. இரண்டாம் பாகம்.
Sri K. Muthuswami Iyer, Retd Municipal Manager, Tanjore.
28. கர்நாடக ராஜாக்கள் சவிஸ்தார சரித்திரம்.
29. சப்தரிஷி நாடி-(ரிஷபலக்னம்) பாகம் 2.
30. தென்னிந்திய கோயிற் சாசனங்கள் பாகம் 1.
31. பரத சித்தாந்தம்.
The Govt. of Madras through the Curator, Govt. Oriental Manuscripts Library, Madras.
32. தில்லைச்சிற்றம்பலப் பெருங்கோயிலின் பழமையும் திருச்சித்திரகூட அமைப்பும்.
33. திருமுறைத்திரட்டு.
34. திருவாசக சிவபுராணம்.
35. தில்லைக்கலம்பகம்.
36. உயர் திரு ஆ. சு. கணபதி பிள்ளை வாழ்க்கை வரலாற்றுச் சுருக்கம்
— *தில்லை திருமுறைக்கழகத்தார்.*

37. திருமயிலைப் பிரபந்தங்கள்
The Govt. of Madras through the Superintendent, Govt. Press Madras.

38. திருவாசக வியாக்யானம்
முதற்பகுதி நான்கு அகவல்கள்
The Govt. of Madras through the Curator. Govt. Oriental Manuscripts Library, Madras.

39. ஸ்ரீ சிவாநந்த சங்கீர்த்தன பஜனை மாலை
Yoga Vedanta Forest University, Anandakutir, Post Rishikesh.

40. இராமநாமப் பிரசாரம் 2 காப்பிகள்
Sri N. Muthuswami Bhagavathar, Kanjanur, Narasinganpettai.

41. திருமுறைத் தோத்திரத் திரட்டு, காமாக்ஷி அம்மன் விருத்தம்.
Ganapati Vachakasalai, 92, Kamakshi Koil street, Kanchipuram.

42. திருவாசகப் பழமொழிகள்.

43. சனிபகவான் தோத்திரம், நவக்கிரக ஸ்தோத்திரம்.
—ஸ்ரீகாசி மடம், திருப்பனந்தாள்.

SANSKRIT

44. महाभारतम् - शान्तिपर्व-मोक्षधर्मः II
45. ,, द्रोणपर्व
B. O. R. Institute, Poona.

46. सौन्दर्यलहरी (व्याख्यात्रयसहिता)
Sri Sankaragurukulam, Srirangam.

47. चिकित्सातिलकम्
48. न्यायरत्नम् (टीकासहितम्)
The Curator, Govt. Oriental Mss. Library, Madras.

49. स्मृतिसन्दर्भः प्रथमो भागः
50. ,, द्वितीयो भागः
51. ,, तृतीयो भागः
52. ,, चतुर्थो भागः
53. निरुक्तम् प्रथमो भागः
54. ,, द्वितीयो भागः
55. ,, तृतीयो भागः
56. ,, चतुर्थो भागः
Sri Mansukhrai More, No. 5, Clive Road, Calcutta.

57. हरिभक्तिलता
58. श्रुतितत्त्वप्रकाशिका
59. न्यायरत्नावली
The Agent Sri Sode Vadiraja Mutt, Udipi.

60. स्तुतिमणिमाला by Sri Sankara Sastrigal; Sri K. S. Venkatarama Sastrigal, Sri Sankaragurukulam, Srirangam.

TELUGU

61. Katamarajukatha.
62. Kumararamunikatha.
63. Ragatalachintamani.
64. Chikitsasarasangrahamu.
The Curator, Govt. Oriental Mss. Library, Madras.

MALAYALAM

65. Vaidyamadhaviyam.
66. Sarvasadharanachikitsa
The Curator, Govt. Oriental Mss. Library, Madras.

67. Ganitayukti Bhasha
The Superintendent, Govt. Press, Madras.

KANNADA

68. Karkala Gomateswara Charite

The Superintendent, Govt. Press, Madras.

MARATHI

69. मुक्तेश्वरकृत महाभारत-(आदिपर्व खण्ड दुसरा)
The Director Marathi Samsodhan Mandal, Thakurdwar, Bombay-2.

ENGLISH

70. Memoirs of the Archaeological Survey of India.
No. 71, Nagarjunakonda, The Govt. of India through the Manager of Publications, Delhi.

71. 107th Aradhana Mahotsavam of Saint Thyagaraja Souvenir Sri K. Vasudeva Sastri, Research Pandit, Saraswathi Mahal, Tanjore.

72. A Book on the Art of Letter Arrangement.

73. American Institutions.

74. Physics Course-2.

75. American Government.

76. History of Latin America Course-1.

77. Do Course-2.
The United States Information Service, No. 158, Mount Road, Madras.